

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Кафедра дошкільної освіти і соціальної роботи

Ляпунова В. А., Негрій О. І., Негрій І. І.

*МАЛА ЧЕРВОНА
КНИГА
ЗАПОРІЗЬКОГО
КРАЮ*

СВІТ ПТАХІВ

Запоріжжя, 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Кафедра дошкільної освіти і соціальної роботи

Ляпунова В. А., Негрій О. І., Негрій І. І.

*МАЛА ЧЕРВОНА
КНИГА
ЗАПОРІЗЬКОГО
КРАЮ*

СВІТ ПТАХІВ

Запоріжжя, 2025

УДК 502.172:598.2(477.64)

ББК74.100.5я7

Мала Червона книга Запорізького краю. Світ птахів. Книга для дітей дошкільного віку / авт.-упорядн. В. А. Ляпунова, О. І. Негрій, І. І. Негрій, Запоріжжя, 2025. 114 с.

Автори-упорядники:

Ляпунова В. А. – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Негрій О. І. – асистент кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Негрій І. І. – PhD студент Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Рецензенти:

Вахняк Н. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, заступник декана з навчальної роботи факультету соціальної педагогіки та психології Запорізького національного університету.

Миронова С. П. – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огінка.

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Пояснювальна записка.....	6
Інформація про рідкісні види птахів Запорізького краю.....	10
Вірші про птахів Запорізького краю.....	45
Казки та оповідання про птахів Запорізького краю.....	60
Прислів'я та приказки про птахів Запорізького краю.....	78
Розфарбуй і врятуй птахів Запорізької області занесених до Червоної книги України.....	80
Ігри та завдання про птахів для дітей дошкільного віку.....	92
Словник-мінімум.....	103
Список використаних джерел.....	110

ПЕРЕДМОВА

В кожному домі, в кожній хаті –	Книгу і дівчатка, й хлопчики –
У містах і на селі, –	Хочуть всі її читати!
Хто навчився вже читати,	І найменшенька дитина,
Має книжку на столі.	Що не вміє ще читати,
Дружба з книгою – це свято,	Ледь колисочку покине –
Не було б його у нас,	Просить книжку показати.
Ми не знали так багато	У Червону книгу вчені занесли
Про чудовий світ птахів.	Світ неповторний та чудесний,
Все в книзі ми знайдемо.	Що поступово вимирає,
Кращої не знаємо,	Давно рятунку в нас благає
Доброї і вірної	Ми всі – господарі природи,
Подруги малят!	Тож збережемо її вроду!

Ця книга незвичайна. Вона звертається до нас з словами: *“Зупиніться! Подумайте, що ви робите і до чого це призведе!”*. Вона попереджає кожного, хто візьме її до рук, що необхідно звернути увагу на ті види птахів, які занесені до неї. Вони є рідкісними, а деякі перебувають на межі вимирання, зникнення з різних причин, які пов’язані переважно з діяльністю людини. Ці види птахів не можуть зберегтися й вижити без захисту з боку людини.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Проблема формування екологічної компетентності дітей дошкільного віку набула актуальності відтоді, як до суспільної свідомості ввійшло розуміння взаємозв'язку людини й природи, взаємозалежності та взаємозумовленості їхнього існування. Однак реалії сучасного життя підтверджують, що в значній частини населення нашої країни ще не сформована еколого-доцільна поведінка.

Доведено, що основи світогляду особистості закладаються в дошкільному дитинстві. Тож ознайомлення дітей з природою та виховання відповідального ставлення до неї саме в дошкільному віці має величезне значення і є невід'ємною складовою освітнього процесу в закладі дошкільної освіти.

Починаючи з раннього дитинства, варто закладати міцний фундамент дитячої любові до навколишнього середовища, розвивати естетичне відчуття світу природи, формувати навички культурної природодоцільної поведінки у довкіллі. Родинне та суспільне виховання буде вважатися ефективним тоді, коли екологічний розвиток дошкільника характеризуватиметься його здатністю: реагувати на красу природи, бережно ставитися до неї, диференціювати флору і фауну різних регіонів, характеризувати основні ознаки і компоненти природи, розрізняти її стан, поводитися екологічно доцільно, відчувати свою відповідальність за неї, бажати та мати дієву готовність її поліпшити.

Варто зазначити, що екологічна криза, викликана діяльністю людини, щороку має все більш загрозливих масштабів. Знищення природних екосистем, забруднення навколишнього середовища, зміна клімату та інші негативні фактори призводять до знищення багатьох тварин, зокрема птахів. Птахи є частиною екосистемних процесів, відіграють значну роль у підтримці екологічного балансу, наприклад, через контроль популяції комах або

розповсюдження рослин. Отже, в умовах постійного антропогенного впливу на природні екосистеми Запорізького регіону, підвищення темпів урбанізації, зміни клімату та деградації природних середовищ розвитку збереження та захист світу птахів стає нагальним питанням.

Екологічне виховання дітей дошкільного віку в Україні регламентується чинними законодавчими документами, а саме Законом України «Про дошкільну освіту» (2024), Базовим компонентом дошкільної освіти (БКДО, 2021), Концепцією дошкільного виховання в Україні, Національною доктриною розвитку освіти, базовими програмами розвитку («Дитина», «Впевнений старт», «Українське дошкілля», «Освіта і піклування / Education & Care», «Я у Світі») та іншими нормативними документами у яких чітко окреслені базові засади й визначені принципи екологічної освіти дітей дошкільного віку.

У освітній лінії Базового компонента дошкільної освіти «Дитина в природному довкіллі» визначається, що:

- природничо-екологічна компетенція – це здатність дитини дошкільного віку до доцільно поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтуються на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знання її законів, формується за допомогою просторової, трудової, дослідницької та ігрової діяльності;

- емоційно-ціннісне ставлення – це здатність дитини дошкільного віку виявляти інтерес до природи рідного краю, близького оточення, своєї держави України, цікавитися об'єктами і явищами планети Земля і видимих об'єктів Космосу, емоційно реагувати на природне довкілля, демонструвати повагу до різних форм життя, позитивно реагувати на взаємодію з різними об'єктами природи;

- навички орієнтовані на сталий розвиток – це сформованість дітей дошкільного віку початкових уявлень про сталі дії і поведінку, усвідомлення необхідності збереження ресурсів планети і особистої приналежності до даного процесу;

– участь батьків у екологічному вихованні дітей дошкільного віку – це безпосереднє залучення батьків у процес формування у дитини природничо-екологічної компетентності та навичок орієнтованих на сталий розвиток, залученість у процес формування уявлень про екологічні проблеми свого міста чи селища, розв’язання екологічних проблем власної громади.

Вивченням проблем екологічного виховання дошкільників займалися видатні педагоги минулих років : О. Духнович, К. Ушинський, В. Сухомлинський, С. Русова, Я. А. Коменський. І в наш час багато науковців та педагогів-практиків присвятили свої дослідження даній проблемі. Серед них: Г. Беленька, Н. Вахняк, Н. Глухова, Н. Кондратьєва, Н. Лисенко, М. Машовець, З. Плохій, В. Сухар, В. Скребець, В. Фокіна, Н. Яришева та інші.

Концептуально важливо те, що екологічна компетентність має непростий механізм формування, який починається із оволодіння особистістю певною екологічною інформацією. Особлива увага приділяється формуванню екологічної компетентності дітей дошкільного віку через розвиток емоційного та відповідального екологічного ставлення до світу птахів. Проте суттєвим недоліком організації екологічного виховання дітей дошкільного віку на сьогоднішньому етапі є утилітарний підхід до світу птахів як частини природи, недооцінення їх естетичного значення, нечітке формування у дітей уявлень про зв’язок між окремими компонентами, а також про позитивний і негативний вплив людини на розмаїття пташиного світу. Відсутність глибокого усвідомлення того, як людська діяльність впливає на різноманіття пташиного світу, є суттєвим недоліком сучасної дошкільної освітньої системи.

Книга «Мала Червона книга Запорізького краю. Світ птахів» пропонує дошкільнятам доступ до унікальної інформації про птахів, які знаходяться під загрозою зникнення в Запорізькій області, тим самим сприяючи розвитку у дітей любові до природи та відповідального ставлення до її збереження. Така ініціатива допомагає дітям не лише дізнатися про розмаїття пташиного світу,

але й виховує в них почуття відповідальності за захист природи, що є важливим елементом екологічної компетентності.

Варто зазначити, що на території Запорізького краю мешкає багато видів птахів, занесених до Червоної книги України, які потребують спеціального захисту. Проте не всі дорослі, а тим більше діти, усвідомлюють важливість збереження природного розмаїття. Виховання екологічної свідомості з раннього віку є одним із ключових завдань сучасної освіти, оскільки дозволяє закладати основи відповідального ставлення до навколишнього середовища.

Особливо важливо, щоб діти дошкільного віку знайомилися з природним середовищем свого рідного краю. Запорізька область багата на природні ресурси, однак через повномасштабну війну, урбанізацію та вплив людини, світ птахів тут перебуває під загрозою. Відповідальне ставлення до довкілля формується через пізнання його унікальності, і саме знайомство з місцевими видами птахів допоможе дітям зрозуміти важливість збереження природи.

У книзі «Мала Червона книга Запорізького краю. Світ птахів» не лише фіксуємо сучасний стан рідкісних та зникаючих видів птахів регіону, але й спонукаємо до активних дій щодо їх збереження. Вона сприяє розвитку природоохоронної культури та є корисним інструментом для всіх, хто залучений до процесу охорони природи.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО РІДКІСНІ ВИДИ ПТАХІВ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ

Балабан – Falco cherrug Gray (1834)

Маса тіла: 800 – 1300 г.

Довжина тіла: 60 см.

Розмах крил: крило в самиць,
які зазвичай більші від самців,
завдовжки 413 мм.

Звуки:

Ареал виду та його поширення в Україні: вид гніздиться на території від Східної Європи до Манчжурії. Це переважно перелітний птах, крім південної частини ареалу, що перелітає на зиму до Ефіопії, Аравійського півострова, північної Індії та західного Китаю. Протягом останнього льодовикового періоду близько 40-10 тисяч років тому, його ареал включав і Центральну Європу. В Україні протягом XIX століття – першої половини XX століття вважався досить звичайним. Упродовж другої половини XX століття чисельність скорочувалась, у деякі роки становила не більше 50 пар. Станом на 2009 рік чисельність на території України сягала не менше 250-300 пар. У Європі популяцію оцінено у 650-800 пар. На більшій частині світового ареалу чисельність виду зменшується через різке скорочення кормової бази, нелегальний вилов самиць і вилучення з гнізд пташенят з метою контрабандного вивезення за кордон.

Особливості біології та наукове значення: біля гнізд з'являється у кінці лютого на початку березня. Гніздові ділянки постійні. Гніздиться переважно на опорах магістральних ліній ЛЕП, у Криму також на важкодоступних скелях і глиняних та вапнякових урвищах, головним чином на висоті 10-25 метрів.

Гніздування на деревах спостерігається рідко. Займає гнізда інших птахів, найчастіше круків, або робить кладку на уступах скель. Яйця відкладає у кінці березня – на початку квітня. У кладці 2-5 яєць. Насиджування триває біля 30 діб. У виводках 1-5

пташенят, які вилітають з гнізд у червні. Осіння міграція у жовтні-листопаді. В українській популяції переважають самці внаслідок незаконного відлову браконьєрами самок для соколиного полювання. Найхарактернішою здобиччю є ховрахи.

Охорона: охороняється Конвенцією з міжнародної торгівлі вимираючими видами дикої фауни і флори (CITES) (Додаток II), Боннською (Додаток II) та Бернською (Додаток II) конвенціями. У 2010 році Міжнародна спілка охорони природи видів (МСОП) змінила охоронну категорію виду з «близького до загрозливих» на «уразливий». Балабан занесений до Червоної книги України (1994, 2009). В Україні на заповідних територіях гніздиться не більше 1 % української популяції виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: розводять у країнах Європи та Азії. В Україні є поодинокі випадки розведення у неволі.

Балабан з половецької: balaban, «сокіл»; інша застріла назва виду – раріг. Балабана здавна використовують для соколиного полювання, тому він користується повагою в культурі багатьох народів.

Гуска мала – Anser erythropus. (Пускулька. Lesser White fronted Goose.)

Маса тіла: 1,6 – 2,5 кг.

Довжина тіла: 53 – 66 см.

Розмах крил: 120 – 135 см.

Звуки: дзвінкий писк «клік–клік».

Ареал виду та його поширення в Україні: внутрішні тундри і лісотундри Євразії від Норвегії до Чукотського хребта. Зимує на Південно-східному Каспії, у Азово-Чорноморському районі, Північно-західній Європі, Китаї. В Україні під час міграцій зрідка трапляється по всій території, регулярніше у Північно-західному Приазов'ї де може залишатися на зимівлю.

Особливості біології та наукове значення: весняна міграція в Україні з середини березня до початка травня. Восени з'являється в середині або кінці вересня. В Азово-чорноморському районі трапляється до грудня. Гніздові біотопи – схили берегів річок, вкриті густою рослинністю. На зимівлі та міграціях тримається різних типів водойм. Живиться переважно рослинною їжею.

Охорона: включено до Червоної книги України (1994, 2009) (статус виду – вразливий).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: успішно розмножується в умовах неволі, але в Україні не розводять.

Мала гуска – найменший з усіх видів гусей, поширених у Європі. Загальна довжина її тіла не набагато більша півметра, розмах крил дещо перевищує метр. Заселяє мала гуска північну частину тайги, лісотундру і

чагарникову тундру від Кольського півострова до Анадирської затоки. Зимує в Західній Європі, Малій Азії, Південно-східному Закавказзі, в країнах Південно-східної Азії. У багатьох місцях, де гуска колись була звичайною, тепер вона вже не трапляється.

Рідкісність малої гуски зумовлена її високою чутливістю до будь-якого негативного екологічного чинника. Тому потрібна підвищена увага до цього виду гусей. Незважаючи на охорону законодавчими актами у більшості країн Європи і Азії, мала гуска часто потрапляє під постріли мисливців, оскільки її плутають з білолобою гускою. На перельоті малі гуси нерідко утворюють мішані зграї з білолобими гусами, від яких вони дещо відрізняються розмірами, пропорціями тіла, деякими деталями забарвлення оперення і неоперених частин тіла, а також голосом. Втім, на значній віддалі і за поганого освітлення ці два види гусей відрізнити важко.

Ще однією характерною ознакою малої гуски є те, що складені крила у птахів, які сидять, дещо заходять за обріз хвоста. Досить прикметним для малої гуски є також те, що її дзьоб помітно коротший і має обриси трикутника; коротша й шия, ніж у білолобої гуски, а силуети голови і тулуба округліші. Крім того, загальний тон пір'я у малої гуски темніший.

Дерихвіст лучний – *Glareola pratincola*. (Луговая тиркушка. Collared Pratincole.)

Маса тіла: 80 – 90 г.

Довжина тіла: 24 – 27 см.

Розмах крил: 60 – 65 см.

Звуки: видає скрипучий крик «кіррйя-кіррйя».

Ареал виду та його поширення в Україні: гніздовий ареал від Піренейського півострова до Північно-західного узбережжя Каспію. В Україні поширений в Азово-Чорноморському районі від Дунаю до східних кордонів країни.

Особливості біології та наукове значення: у місцях гніздування з'являється у квітні-травні. Тримається на низовинних узбережжях морських заток, лиманів, озер, водосховищ з розрідженою невисокою рослинністю; зрідка – периферійних ділянках полів, луків. Оселяється колоніями. Відкладають 1-5, частіше 3 яєць, самка відкладає в ямки на землі. Перші відкладення яєць з'являються на початку червня. Насиджують відкладені яйця обидва партнери, протягом 17-19 діб. Молоді птахи починає літати у віці 27-30 діб. Після закінчення розмноження птахи збираються у зграї чисельністю від декількох десятків до 100 часто перелітають з одного місця в інше. Живляться комахами, яких здобувають у польоті. Відлітають у вересні в теплі краї.

Охорона: включено до Червоної книги України (1994, 2009), статус – рідкісний; більшість птахів гніздиться поза охоронними територіями.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: пташенят з моменту прокльову до 50-денного віку успішно вирощували (з наступною інтродукцією у природне середовище) на орнітологічній станції Донецького університету (Крива коса Азовського моря).

Дерихвіст лучний селиться на широких мулистих узбережжях, на краях боліт, лагун і солончаків; у деяких місцевостях трапляється на орних землях, розташованих поблизу вологих зон, а іноді навіть уздовж злітних смуг на летовищах.

Верхня сторона тіла сіро-бурого кольору з вохристим нальотом на потилиці і шиї зверху. Верхні покривні пера хвоста білі. Горло вохристе, обмежене вузьким чорним півкільцем, яке проходить від вуздечки під оком і між горлом та нижньою частиною шиї. Воло і груди сіро-бурі з вохристим нальотом, черево і спід хвоста білі. Першорядні махові пера чорно-бурі, стрижень першого махового пера білий, стрижні інших махових пер зверху бурі, знизу білі. Другорядні махові пера з білими облямівками на кінцях, третьорядні такого кольору, як спина.

Лучний дерихвіст чудово бігає, але ще краще літає. Бігає із зупинками махаючи хвостиком. Політ її схожий на політ бджолоїдки і відзначається швидкістю, красивими вигинами, швидкими поворотами і надзвичайно великою різноманітністю рухів. З чуттів найбільш розвинений зір, про що можна здогадатися за великими очима. Дерихвости поживляються найбільше ввечері, вдень же сплять близько гнізд або сидять по ямкам в степу або солончаках, нерідко навіть поблизу від стада худоби на пасовищі. Харчується всілякими комахами, ловлячи їх на бігу, навіть підскакуючи для цього або на льоту.

Дерихвіст степовий – *Glareola nordmanni* Nordmann (1842)

Маса тіла: 90 – 110 г.

Довжина тіла: 23 – 26 см.

Розмах крил: 60 – 68 см.

Звуки: «кіри» чи «кірі».

Ареал виду та його поширення в Україні: заселяє степи Євразії. У кінці XIX – на початку XX століття ареал в Україні охоплював узбережжя Чорного та Азовського морів від східних кордонів країни до Дунаю на північ до Полтавської та Харківської областей. В останні два десятиріччя XXI століття відомі лише поодинокі випадки гніздування окремих пар на півдні України.

Особливості біології та наукове значення: У місцях гніздування з'являється у квітні-травні. Переважно займають низовинні узбережжя морських заток, лиманів, солоних та прісних озер, гирлові зони річок з розрідженою невисокою рослинністю. Оселяється колоніями. В гнізді відкладають від 1 до 4 яєць, частіше 3. Перші відкладення яєць з'являються у червні. Термін насиджування – 21 день. Молодь починає літати у віці 27-30 діб. До місць зимівлі відлітає у вересні. За біологією схожий на дерихвоста лучного, з яким утворює спільні колонії. Живиться комахами.

Охорона: включено до Червоної книги України (1994, 2009), статус – зникаючий.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: відомостей немає.

У дорослого птаха у шлюбному вбранні верх голови, шия, воло, спина і верх крил бурі; горло і передня частина щік кремові, окреслені чорною

смугою; груди, черево, надхвістя і підхвістя білі; покривні пера споду крил чорні; махові пера чорно-бурі; хвіст вилоподібний, стернові пера чорно-бурі, дзьоб короткий, чорний, ноги темно-бурі. У позашлюбному вбранні пера

спини і крил з вузькою невиразною світлою облямівкою; чорна смуга довкола щік і горла нечітка; дзьоб цілком чорний. У молодого птаха забарвлення зверху строкате, пера спини і крил з темними плямами і світлою облямівкою; на перах вола світла облямівка; решта тулуба біла; дзьоб чорний.

Степові дерихвости охоче живляться не лише на солонцях і луках, а й на оброблених полях, причому виключно комахами, яких збирають з землі, а іноді ловлять і в повітрі. В першій половині літа дерихвости їдять, переважно жуків, в другій – полюють на комах. Людей і собак дерихвости старанно відводять від гнізд, прикидаючись пораненими, хижих птахів проганяють спільними зусиллями.

Дрохва – *Otis tarda*. (Дрофа. Great Bustard.)

Маса тіла:

чоловічі особини – 6,5 – 17,0 кг;

жіночі особини – 3,0 – 5,5 кг.

Довжина тіла: 75 – 105 см.

Розмах крил: 190 – 260 см.

Звуки: переважно мовчазний;

у чоловічих

особин можна

почути тихі

горлові звуки, які нагадують голос ягняти: у жіночих особин згукуючи пташенят, подає неголосне «тук-тук».

Ареал виду та його поширення в Україні: гніздовий ареал: північ Африки; Євразія від Піренеїв до Китаю, з півночі на південь від Німеччини до Ірану. В Україні гніздиться у степовій частині Лівобережжя, включаючи Крим; зимує у Лівобережжі сухостепової зони. Зимові скупчення у Херсонській та Запорізькій областях, Керченському півострові.

Особливості біології та наукове значення: в Україні популяції осілі. Перелітні птахи, переважно російські, в березні мігрують на схід, у жовтні-грудні у зворотному напрямку. Займає ділянки з невисоким помірно розрідженим травостоем у цілих степах, на луках, пасовищах, перелогах. Гніздо – неглибока ямка в ґрунті з невеликою кількістю вистілки. Яйця відкладає у квітні-червні. У кладці 1-3 яйця. Тривалість інкубації 27-30 діб. Молоді птахи починають літати у віці 35-45 діб. Статева зрілість з 3 року життя. Їжа: переважно трав'яні рослини, а також великі безхребетні, дрібні плазуни та ссавці.

Охорона: занесено до Європейського червоного переліку, включено до Червоної книги України (1994, 2009). Дрохву в Україні утримують у зоопарках, намагаються розводити у ландшафтному парку «Печенізьке Поле»

(Печенізький район Харківської області). В Миколаївському зоопарку у 2014 році було виведено пташеня дрохви.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: розведення з яєць, отриманих у неволі, не відоме. З яєць, вилучених з природи, вирощується важко.

Дрохва – дуже похлихий і обережний птах. Тому вона охоче населяє відкриті рівнинні простори без заростей із дерев порослі травною степою, широкі поля і луки, де все добре видно навіть на великій відстані. Цей птах має дуже сильні ноги. Дрохва щодня перемішається по землі на великі відстані. Вона є досить витривалою в польоті, проте рідко літає на відстані, що перевищують 100 метрів. Дрохва чудово маскується за допомогою свого сіро-коричневого забарвлення. У разі небезпеки від хижаків рятується тим, що не втікає, а ховається, лягаючи на землю. Під час польоту дрохва нагадує звичайного гусака: голову і шию вона витягає вперед, рівномірно і сильно махаючи крилами.

Найбільший ворог дрохви – людина, а також декілька представників тваринного світу, серед яких – лисиця, степовий орел, беркут. Ці хижаки полюють в основному на молодих птахів, але часом здатні здолати і дорослу дрохву. Ворони також спустошують гнізда дрохв. Пташенята стають легкою здобиччю для хижаків. Дорослі дрохви часто гинуть, вдаряючись при польоті об проводи високої напруги.

Розміри дрохви й індика ідентичні. Дрохва є одним з найважчих літаючих птахів. Між самцями і самками дрохви є помітна відмінність у розмірах. Самці в 2 рази важчі за самок і мають міцнішу будову. У деяких країнах дрохву вирощують у неволі. Птахівницькі ферми збирають на полях яйця дрохв. Штучно вирощених птахів потім випускають на волю.

Жайворонок сірий – *Calandrella rufescens* (Vieillot, 1820)

Маса тіла: 22 – 28 г.

Довжина тіла: близько 15 см.

Звуки: пісня різноманітна й мелодійна, поклик – подібне до дзижчання «тчррр» або подвійне «трр-чррр».

Ареал виду та його поширення в Україні: Південний Піренеїв, Північна Африка, Північна Аравія, Мала Азія, південь межиріччя Дону, Волги і Уралу, Закавказзя, Центральна Азія, від Хуанхе до Жовтого моря. Зимівля у південній частині ареалу. В Україні гніздиться у Причорномор'ї, Північно-західному Приазов'ї, північній частині Криму; зимує у Присивашші.

Особливості біології та наукове значення: перелітно-кочовий птах. На гніздових ділянках з'являється у кінці квітня. Трапляється у посушливих степових районах з солончаками, пісками, перелогами та випасами з негустою трав'яною рослинністю. Гніздиться окремими парами. Гнізда з решток рослин влаштовує на землі. Кладки яєць трапляються з початку травня до початку липня, у частини птахів, ймовірно, впродовж гніздового періоду буває 2 кладки, у кладці 4-5 яєць. Пташенята залишають гнізда у віці 9 днів. Перші польоти пташенят спостерігають з кінця травня, погано літаючі пташенята трапляються до початку серпня. Вигодовують пташенят обидва птахи пари. У після гніздовий період птахи тримаються зграями. Влітку живиться комахами, головним чином жуками і прямокрилими, до раціону входить і рослинна їжа. У зимовий період у живленні переважає насіння різних рослин.

Охорона: підлягає охороні відповідно до Бернської конвенції (Додаток II). Охороняється у Азово-Сиваському національно-природничому парку.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: відомостей немає.

Жайворонок сирій – символ єдності Землі й Неба; він – співець хліборобського поля і небесної блакиті, бо своїм співом возвеличує хліборобську ниву до небес, а небесну блакить опускає до хліборобського лану.

Він – чиста «Божа птаха», яка приносить весну на поле, бо першим з польових птахів повертається з вирію. Поле, над яким співає жайворонок, в належний час обігріється теплим Сонцем і зроститься благодатними дощами. Вважається, що з прильотом жайворонка треба розпочинати оранку і сівбу. Кажуть, коли жайворонок співає високо в Небі, то він молиться Богу, а як замовкає, то летить до Господа на сповідь.

Молодий птах у цілому схожий на дорослого, але строкатий, з виразнішою світлою облямівкою на перах верху. Від малого жайворонка, до якого подібний, відрізняється значною густотою рисок на волі, дещо коротшим і більш заокругленим дзьобом, відсутністю чорних поперечних смуг на боках шиї, але найдостовірніше тим, що на складеному крилі найдовші третьорядні махові пера значно не доходять до верхівки крила, яку утворюють першорядні махові. Від малого жайворонка відрізняється також піснею.

Чисельність в Україні становить близько 200-2000 пар. Скорочення чисельності відбувається через зменшення придатних для гніздування біотопів через обробіток цілинних ділянок та заліснення.

Журавель степовий – *Anthropoides virgo*. (Linnaeus, 1758)

Маса тіла: 2,0 – 3,0 кг.

Довжина тіла: 90 – 100 см.

Розмах крил: 165 – 185 см.

Звуки: голосне скрипуче

«кри-кри».

Ареал виду та його поширення в Україні: гніздиться в Африці (Марокко) та в Євразії у степовій, напівпустельній і пустельній зонах. Зимує на Північно-східній Африки та у Південній Азії. В Україні гніздиться у Херсонській, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій областях та Степовому Криму.

Особливості біології та наукове значення: весняна міграція у березні-квітні. Гніздиться на ділянках з розрідженим травостоєм або без рослинності, зокрема на цілинних степах, пасовищах, с/г ланах, перелогах. Гніздо на землі. Відкладання яєць у квітні-червні, у кладці 1-3 яйця. Тривалість висиджування яєць 27-30 діб. Підйом на крила у віці 42-49 діб. Статева зрілість з 3 року життя. Відлітає в серпні-вересні, інколи затримується до початку жовтня. Харчується безхребетними (переважно жуки, клопи, прямокрилі), вегетативними частинами трав'яних рослин, їх квітами та зернами.

Охорона: включено до Червоної книги України (1994, 2009). В Україні охороняється в Поліському природному заповіднику, де гніздиться близько 20 пар. Існує нагальна створити заповідні ділянки в околицях села Перебродів Дубровицького району Рівненської області, у долині річки Самари (Дніпропетровська області) та сезонні заказники на ділянках боліт, де гніздиться журавель сірий.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: розводиться в неволі: зоопарки Одеський, Миколаївський, Київський та Державного біосферного заповідника «Асканія-Нова».

Журавель – птах знаменитий.

В казках, байках, легендах, піснях, прислів'ях часто згадується журавель. У багатьох народів цей птах – символ вірності, щастя, довгого життя.

Журавель сірий – великий довгоногий птах, як свійська гуска завбільшки, з довгою шиєю, прямим сильним дзьобом. Пір'я приємного сірого забарвлення, тільки махові пера чорні та по боках голови білі смужки.

Повертаються з вирію журавлі на свої постійні місця гніздування. Як правило це болотисті місця зарослі очеретом. Гнізда із стебел, листя, шматочків торфу, моху влаштовують на сухому місці серед болота. Гніздом користуються багато років підряд, тому воно часто нагадує масивну втрамбовану купу трави. Самка відкладає 2 рідше 3 яєць і насиджує протягом місяця. Через 29-30 днів із яєць вилуплюються пташенята. Обсохнувши вони самостійно вибираються із гнізда і батьки відводять їх у зарості. Коли пташенята підростають вся сім'я починає вилітати на годівлю в інші місця.

Живляться переважно рослинною їжею, але не відмовляються і від комах, дрібних тварин-жаб, ящірок, змій. Після пошуку їжі птахи обов'язково повертаються в рідні зарості.

Степовий журавель один з найкрасивіших птахів, недарма у народі його називають красавкою. Голос у нього подібний до курликання сірого журавля, але значно мелодійніший. Журавель степовий – дуже обережний птах. Він добре ходить, бігає, літає, але на дерева не сідає. Живиться насінням злаків, трав'янистими рослинами, комахами, дрібними тваринами.

Канюк степовий – *Buteo rufnus* (Cretzschmar, 1827)

Маса тіла: біля 1,5 кг.

Довжина тіла: 50 – 65 см.

Розмах крил: 126 – 155 см.

Звуки: часто подає голосний крик «кей-кей».

Ареал виду та його поширення в Україні: Південно-східна Європа, Мала, Центральна та Південна Азія, Закавказзя, Північна та Південно-східна Африка. В Україні у лісостеповій, степовій смугах і Криму. Окремі пари гніздяться в лісовій смузі.

Особливості біології та наукове значення: гніздиться на узліссях байрачних та штучних лісів, у старих лісосмугах, рідше на поодиноких деревах і опорах, в Криму – на вапнякових урвищах і скелях. З'являється на гніздових ділянках у березні – на початку квітня. На деревах гнізда будує у верхньому розгалуженні стовбура або на бічних гілках (4-20 м від землі). У кладці 2-5 яєць, які відкладаються наприкінці березня – на початку квітня. Насиджування триває біля 40 діб. Пташенята залишають гніздо наприкінці червня – на початку липня. Під час міграцій трапляється майже на усій території України. Мігрує переважно поодиночі. Невелика частина популяції зимує на Півдні України. Живиться мишами, ховраками, сліпаками, іноді невеликими птахами.

Охорона: вид занесений до Червоної книги України (охоронна категорія: рідкісний). В Україні охороняється в Українському степовому природному заповіднику, природному заповіднику «Єланецький степ», Національному заповіднику «Хортиця», Приазовському національному природному парку.

Для охорони виду достатньо зберігати місця гніздування в острівних, байрачних лісах та старих лісосмугах.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: з 2000 року успішно розмножується в Київському зоопарку.

Канюк степовий – хижа птаха середнього розміру, схожа на канюка (*Buteo buteo*) але дещо більша. Основний тон забарвлення рудий. Голова і горло зазвичай дещо світліші, ніж спина, груди і черевце. Знизу на згинах крил чорні плями. Хвіст однотонно рудий або ж зі слабкою рівномірною плямистістю. Рідше зустрічаються птахи темно-бурого однотонного забарвлення. Дзьоб чорний. Райдужна оболонка коричнева.

Молоді степові канюки більш строкаті. Райдужна оболонка очей яскраво-жовта. В польоті крила тримає так само, як і інші представники роду, дещо припіднятими вверху. Пухові пташенята схожі на ровесників канюка (*Buteo buteo*), однак мають яскраво-жовту райдужну оболонку. Голос – схожий на голос канюка але відрізняється від нього тоном.

Полюбляє старі острівні та байрачні ліси, розташовані серед відкритих (часто погорбованих) степових місцевостей. На жаль чисельність виду дуже низька. У районі урочища річки Редьчине (Олександрійський району Кіровоградської області). До ХХ століття був звичайним на гніздуванні у степовій зоні.

Влаштовує гнізда в найрізноманітніших місцях. Найбільше полюбляє скали. На скалах влаштовує гнізда на виступах, в напівнішах і, рідше, в ущелинах. При відсутності скал гніздиться на оголеннях від зсувів на схилах балок, на схилах щербенистих гряд.

Коровайка – *Plegadis falcinellus* (Linnaeus, 1766)

Маса тіла: 530 – 770 г.

Довжина тіла: 55 – 65 см.

Розмах крил: 80 – 95 см.

Звуки: іноді подає басовите гелготання, у гніздових колоніях різноманітні звуки.

Ареал виду та його поширення в Україні: Південна Європа, Південна Азія, Північна Африка, Австралія, Америка. Зимує в країнах Тропічної Африки, на півострові Індостан. В Україні гніздиться на озері Кугурлуй, Картал, Китай, острові Малий Татару, в Стенцівсько-Жебринських плавнях, дельтах Дністра та Дніпра, верхів'ях Тилігульського лиману, заплаві річки Інгул, на Лебединих островах, Сиваші, в дельті річки Молочної.

Особливості біології та наукове значення: прилітає у квітні. Оселяється в заплавах з заростями очерету, луками та лісами, вербовими чагарниками. Гніздиться колоніями, часто з іншими видами лелекоподібних. Гнізда влаштовує на кущах, заломах очерету. У кладці 3-4 яйця (кінець квітня – початок травня). Насиджування триває 21 день. Пташенята вилітають з гнізд у червні-липні. Відлітає в серпні-вересні. Живиться личинками комах, молюсками, рідше мальками риб, пуголовками, дрібними жабами.

Охорона: в Україні нечисленна, полювати на неї заборонено і занесено до Червоної книги України (2009) де має природоохоронний статус вразливий.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: розмножується в умовах зоопарків.

Коровайка – це птах, що живе на одній території з багатьма іншими видами лелекоподібних.

На жаль, цьому красивому птахові загрожує осушення боліт і вирубка лісів – місць його проживання.

Характерною рисою коровайки є однотонно-каштанове оперення з пурпурним металевим блиском, особливо сильним на лобі, крилах і хвості. Птах шукає корм, досліджуючи мул довгим, зігнутим дзьобом.

Коровайка шукає корм майже виключно на мілководді, наприклад, по берегах озер, на залитих водою полях або в неглибоких річкових закрутах, де довгим дзьобом вона вибирає з мула комах та їхні личинки. Коровайка споживає також сарану, водяних жуків, цвіркунів, бабок і ручайків, крім того, вона не проти поласувати і багатощетинковими кільчастими та ракоподібними.

Коровайки поширені на всіх континентах. Вони селяться біля невеликих озер, по берегах річок, на заболочених ділянках. Птахи віддають перевагу низовинам, проте у Вірменії їх популяції зустрічаються навіть на висоті до 2 000 м над рівнем моря. На півночі ареалу коровайок є перелітними, а на півдні – осілими. Птахи зимують в Єгипті, тропічній Африці і на півострові Індостан.

Коровайки є активними вдень і в сутінках, а вночі ці птахи сплять. Під час міграцій птахи летять і вночі. Коровайки летять тупим клином або витягнутим довгим рядом, який всією своєю шириною просувається вперед, тримаючись так щільно, що здається, ніби птахи крилами торкаються один одного.

Крячок малий – *Sterna albifrons* Pallas (1764)

Маса тіла: 40 – 60 г.

Довжина тіла: 22 - 24 см.

Розмах крил: 48 – 55 см.

Звуки: часто подає монотонне
«куїт-куїт».

Ареал виду та його поширення в Україні: гніздовий ареал охоплює Європу, Азію, Північну Африку, центральну частину Західної Африки, атлантичне та тихоокеанське узбережжя Південної та Північної Америки, східне узбережжя Австралії; зимівля у Західній Південній та Східній Африці, на узбережжі Червоного моря, Перської затоки та західних узбережжі Індії. В Україні гніздиться вздовж Азово-Чорноморського узбережжя, у басейнах великих рік, на берегах озер.

Особливості біології та наукове значення: заселяє острови і коси, піщані пляжі та оголені ділянки дна лиманів, піщані і галечникові береги та о-ви річок, озер, риборозплідні стави. Гнізда – невеликі ямки в піску, гальці чи м'якому ґрунті. У повній кладці 3, рідше 2 яйця. Насиджують обидва птахи, протягом 20-22 днів. Статева зрілість настає у віці 3 років. Мігрують поодиночі, або невеликими групами у 3-5 ос. Кормові біотопи – мілководдя. Живиться рибою, водними та наземними безхребетними.

Охорона: включено до останнього видання Червоної книги України (2009) (статус – рідкісний). Охороняється на територіях природно-заповідного фонду України. На місцях гніздування потребує обмеження господарської діяльності, особливо видобутку каменю та гравію в долинах річок.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: відомостей

немає.

Вигодовують пташенят обидва батьки, приносячи їм по одній рибинці у дзьобі. Старі птахи продовжують годувати молодих ще досить довго після того, як останні почнуть літати.

При наближенні людини до колонії малі крячки здалека злітають з гнізд і весь час з тривожним криком літають над головою, іноді низько, іноді піднімаючись на значну висоту. Вони не роблять спроб нападати на людину, але ворон, сорок та інших небезпечних для гнізд птахів переслідують дуже енергійно і звичайно відганяють від колоній. Повне післяшлюбне линяння у дорослих птахів починається після закінчення розмноження – у серпні. Закінчується воно зміною крупного оперення тільки у грудні, на зимовищах. У молодих птахів часткове линяння починається незабаром після того, як вони стають льотними.

У вересні частина молоді вже має повне зимове оперення. Осінній переліт починається з середини, іноді з початку серпня. Під час осіннього перельоту частіше, ніж весною, малі крячки тримаються зграйками, нерідко об'єднуючись з іншими видами, особливо з річковими крячками. Весь переліт іде вздовж Дніпра, і тільки окремі птахи відхиляються від його течії. Як і річкові крячки, малі крячки летять низько над водою, затримуючись для живлення на місцях, багатих на поживу, вночі відпочиваючи на березі піщаних кіс.

Лебідь малий –*Cygnus bewickii* Yarrell (1830)

Маса тіла: 4,5 – 8,2 кг.

Довжина тіла: 115 – 127 см.

Розмах крил: 180 – 211 см.

Звуки: голос подібний до

голосу лебедя

кликуна, але

вищий за

тональністю і

дзвінкіший.

Ареал виду та його поширення в Україні: в Україні не гніздиться. Окремі особини зимують на північному узбережжі Азовського моря (Молочний лиман, Обитічна затока). Відомі зальоти у Полтавську, Волинську та інших областях. Гніздиться в тундровій смузі Євразії, на островах Колгуєв, Вайгач, Південна (Нова Земля). Зимує на Британських островах, Північно-західному узбережжі Європи (Нідерланди, Німеччина), південному узбережжі Каспійського моря, на узбережжі Південно-східної Азії (Японія, Китай).

Особливості біології та наукове значення: на зимівлі тримається разом з іншими видами лебедів, рідше – окремими зграями та сімейними групами на відкритих солоних водоймах. Відлітає з місць зимівлі у березні (в цей час трапляється в центральній частині України). Гніздиться на озерах низинних тундр, у рослинному покриві яких домінують осоки. Під час перельотів зупиняється на великих водоймах, у заплавах річок, в береговій зоні моря. В Україні у другій половині ХХ ст. зареєстрований тільки на узбережжі Азовського моря. Живиться переважно рослинною їжею.

Охорона: включено до Червоної книги України (1994, 2009), заборонених для полювання видів в Україні. Охороняється разом з іншими водоплавними птахами у заказниках загальнодержавного значення «Молочний лиман» та «Обитічна коса».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: успішно розмножується у зоопарках та розплідниках.

Гніздовий біотоп малого лебедя складають заболочені і трав'янисті низини тундри, з численними відкритими, різних

розмірів озерами; річкові долини, що бувають старицями і протоками. Міграційний біотоп – озера межиріччя, рідше стариці широких річкових долин.

В дорослих птахів оперення біле. З боків основи дзьоба по жовтій плямі, що не доходять до ніздрів. Інші частини дзьоба чорні. Лапи чорні. Райдужна оболонка ока чорно-бура.

Спина димчасто-сіра, але верх шиї і боки голови димчасто-бурі. Горло, передня сторона шиї і її основна частина білі. Дзьоб жовтуватий або бурочервоний. Після першої осінньої линьки дещо світлішає. Після другої осінньої линьки вуздечка і основа дзьоба стають блідо-жовтими.

Для гнізда обирається невелика сухе підвищення, часто купина, на абсолютно відкритому місці, що має великий кругозір. Іноді ж гніздо розташовується на купині біля берега водойми. Основним матеріалом для побудови гнізда є вискубаний тут же мох, однак верхні частини гнізда і лоток будуються зі стебел торішньої осоки, пухівки та інших дрібних рослин. Лоток зазвичай вистилається одним тільки пухом, який іноді замінюється і пір'ям. Гнізда досить високі, тому при таненні снігу вони стають помітними задовго до появи проталин, що дає можливість лебедям займати їх ще в той час, коли всюди лежить сніг.

Лежень – *Burhinus oedicnemus*

Маса тіла: 400 – 550 г.

Довжина тіла: 40 – 44 см.

Розмах крил: 77 – 85 см.

Звуки: довге «кржжі кржжі», а також крик «уїк уїк», який дещо подібний до крику великого кульона.

Ареал виду та його поширення в Україні: лісова, лісостепова, напівпустельна та пустельна зони помірного та тропічного поясів Євразії та Північній Африки; на Північній Євразії гніздовий перелітний, осілий або частково осілий; перелітні популяції зимують на Півночі, Заході та Сході Африки, Півдні Аравійського півострова. В Україні: гніздиться, можливо, на більшій частині території, достовірно – у Сухостеповій зоні, а на Півночі – вздовж великих річок.

Особливості біології та наукове значення: трапляється на ділянках з дуже низьким та розрідженим травостоєм або без рослинності, також з оголеним камінням, на кам'янистих осипах і солонцях у цілих степах, на пасовищах, перелогах, а також у покинутих кар'єрах. З зимівель мігрує у квітні, у зворотному напрямку у вересні – першій половині жовтня. Гніздиться у першій декаді травня – на початку липня. Гніздо – невелика ямка на землі, обкладена камінцями, грудками ґрунту, уламками сухих стебел та коренів трав'яних рослин, сухими екскрементами овець, кіз, зайців. У кладці 1-2 яйця. Насиджують яйця та водять пташенят обидва партнери. Тривалість інкубації 27-30 діб. Підйом на крила у віці 42-49 діб. Статева зрілість з 3 року життя. Тривалість життя – до 30 років. Їжа: безхребетні.

Охорона: вид занесено до Червоної книги України (1980, 1994, 2009). Необхідне створення охоронних територій (Приазовська височина); знищення здичавілих собак та воронових птахів; запобігання випадків непокоєння птахів у гніздовий період.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: Відомостей немає.

Дорослого птаха оперення пісочно-буре, з густою темною строкатістю; горло і «брови» білі; груди, черево і підхвістя білі або вохристо-білі. На верхніх покривних перах крил білі смуги; махові пера зверху чорно-бурі, з кількома невеликими білими плямами; спід крил білий; стернові пера, крім бурувато-сірої центральної частини, білі, з чорними поперечними смугами. Дзьоб жовтий, на кінці чорний; ноги оливково-жовті. Очі великі, райдужна оболонка жовта. Молодий птах подібний до дорослого, але світліший; білі смуги на верхніх покривних перах крил ледь помітні.

Нараховують шість підвидів Лежня степового:

- *Burhinus oedicephalus distinctus* (Bannerman, 1914)
- *Burhinus oedicephalus harterti* Vaurie, 1963
- *Burhinus oedicephalus indicus* (Salvadori, 1865)
- *Burhinus oedicephalus insularum* (Sassi, 1908)
- *Burhinus oedicephalus oedicephalus* (Linnaeus, 1758)
- *Burhinus oedicephalus saharae* (Reichenow, 1894)

Лунь польовий – *Circus cyaneus* (Linnaeus, 1766)

Маса тіла: 400 – 564 г.

Довжина тіла: 430 – 500 мм.

Розмах крил: 116 – 1198 мм.

Звуки:

Ареал виду та його поширення в Україні: поширений в Північній Америці, Європі та Азії. Сучасний гніздовий ареал в Україні включає деякі північні райони Полісся і, можливо, частину Західної України. Зимує на всій території країни, переважно в степовій та лісостеповій смугах. Європейська гніздова популяція нараховує 32-59 тисяч пар. Гніздова популяція виду в Україні налічує не більше 10-20 пар. Найрегулярніше гніздиться на Волинському Поліссі. В січні 2023 року рідкісний лунь польовий був помічений на території Чорнобильської зони відчуження. Щільність гніздової популяції зростає зі сходу на захід та з півдня на північ. Сучасний стан української гніздової популяції потребує подальшого дослідження.

Особливості біології та наукове значення: віддає перевагу природним біотопам. Гніздиться на великих лісових галявинах, згарищах, торфових болотах, на луках, полях кормових трав. Перші мігранти спостерігаються на початку березня. Гніздо мостить на землі. Яйця відкладає у травні-червні. В кладці 2-5 яєць. Насиджування до 30 діб. Молоді перебувають у гнізді протягом 32-42 днів. Перші льотні виводки трапляються з середини липня. Осіння міграція відбувається у вересні-листопаді. Мігрує поодиночі або розрідженими групами по 2-4 ос. У раціоні переважають дрібні гризуни. Також охоче живиться горобиними птахами, ящірками, зрідка комахами.

Охорона: вид занесено до Червоної книги України (1994, 2009), включено до Конвенції з міжнародної торгівлі вимираючими видами дикої фауни і флори (CITES) (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Необхідні заходи охорони: виявлення та охорона гнізд птахів та гніздових ділянок, удосконалення природоохоронного законодавства, пропаганда охорони виду. Гніздова біологія виду в Україні вивчена недостатньо і для його збереження необхідна спеціальна науково-природоохоронна програма.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: відомості відсутні.

У Фауні України (1977) лунь польовий згадується з двома підвидами – номінативним лунем польовим звичайним (*Circus cyaneus cyaneus*) та лунем американським (*Circus cyaneus hudsonius*). Багато систематиків підтримують виділення останнього в окремий вид лунь американський (*Circus hudsonius*).

Причини зміни чисельності значна деградація гніздових біотопів, викликана осушувальними роботами, надмірним заростанням лук та лісових галявин, збільшення площ весняного випалювання рослинності по балках та долинах річок, а також осіннього випалювання стерні.

Орлан-білохвіст – White-tailed Eagle

Маса тіла: 3,0 – 6,0 кг.

Довжина тіла: 77 – 92 см.

Розмах крил: 200 – 245 см.

Звуки: дорослі орлани подають голос переважно у гніздовий період на гніздовій території. Гучний крик складається з низки 15-30 коротких пронизливих звуків, які птах подає у пришвидшеному темпі та поступовому підвищенні тону, що можна передати

як «кльо-кльо-кльо-кльо» або «кра-кра-кра-кра». Коли кричить сидячи, то дещо витягає шию вперед і піднімає голову вгору. Кричить і в повітрі, ширяючи на значній висоті. Потривожений біля гнізда з яйцями або пташенятами подає писклявий на високих нотах короткий крик.

Ареал виду та його поширення в Україні: охоплює значну частину Євразії (переважно лісотундрова та лісова смуги). В Україні гніздиться вздовж Дніпра та його головних притоків, на річці Сіверський Донець, річці Дунай, а також поблизу великих ставкових господарств у інших районах. Під час кочівель трапляється по всій Україні. На зимівлі – переважно вздовж річки Дніпро, у Північно-західному Причорномор'ї, на Сиваші та спорадично в інших районах.

Особливості біології та наукове значення: осілий птах, частина популяції у осінньо-зимовий період кочує. Тримається поодиночі або парами, у місцях концентрації здобичі утворює скупчення. Заселяє заплавні або вологі

широколистяні ліси, бори. Гніздо влаштовує на старих деревах, може займати його багато років. Відкладає 1-3 яйця, найчастіше з кінця лютого до кінця другої декади березня. Насиджує переважно самка, 35-40 діб.

Залишає гніздо зазвичай 1-2 пташенят, переважно у третій декаді червня. Успішно гніздиться 74% пар. Живиться у гніздовий період переважно рибою, у зимовий – коловодними птахами, рибою і падлом.

Охорона: занесено до Червоної книги України (1994). В Україні на територіях природно-заповідного фонду під час гніздування охороняється лише близько 10% популяції; взимку 100-300 орланів. Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення заказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, побудова штучних гніздівель, охорона місць масової зимівлі, посилення контролю за незаконним відстрілом, моніторинг забруднення довкілля, широкомасштабна пропаганда.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: випадки розмноження були у Харківському зоопарку.

Сова болотяна – Short-eared Owl

Маса тіла: 230 – 430 г.

Довжина тіла: 34 – 42 см.

Розмах крил: 90 – 105 см.

Звуки: монотонне «уп-уп

уп-уп».

Ареал виду та його поширення в Україні: охоплює Північну Євразію, Північну Америку та частково Південну Америку. Зимує в південних частинах свого ареалу. Гніздиться на усій території України, за винятком Карпатських та Кримських гір. У Закарпатській області гніздування не доведене, але токування зареєстровано у придатних для оселення біотопах в Ужгородському (околицях міста Чопа в районі річки Латориця) та Берегівському (околицях села Дейде) районах. Зимує на усій території України.

Особливості біології та наукове значення: осілий і кочовий птах. Заселяє заплавні і суходільні луки, низинні болота, дрібнолісся біля кинутих полів, вирубки. Гнізда влаштовує на землі, часто на купинах, під кущами верби чи низькорослих дерев. Кладка з середини до кінця квітня. У повній кладці 3-6 яєць. Насиджування триває 24-28 днів. В осінньо-зимовий період кочує на досить великі відстані. Живиться переважно мишоподібними гризунами, також ловить птахів і комах.

Охорона: включено до Червоної книги України (2009). Разом з іншими птахами охороняється в заповідниках та національних природних парках України.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: відомостей немає.

Птах середніх розмірів (трохи більший за голуба *Columba livia*), схожий на сову вухату. Забарвлення з

домінуванням жовтуватих або вохристих тонів. Верх рудо-бурий, низ світлий з вузькими довгастими плямами (без поперечних штрихів). Низ грудей, черевце та підхвістя білі. «Вушка» дуже маленькі, ледь помітні (вночі їх притискає). Лицевий диск рудий, з ледве помітними бурими штрихами, чітко не обмежений, через що часто зливається. «Лице» витягнуте, на відміну від плоского лицьового диска сови вухатої. Очі жовті, з широкими чорними кругами довкола очей. Дзьоб темно-сірий або чорнуватий. Під дзьобом біле пір'я. Між очима білі валики у вигляді півмісяців.

Загальна чисельність популяції виду в Україні точно не відома; ймовірно, вона становить 850-1700 пар. З 1960-х рр. відбувається значне зниження щільності гніздування. Відносно звичайним буває тільки у роки підйому чисельності основних видів жертв – мишоподібних гризунів. Скорочення чисельності спричиняють сільгоспроботи з використанням техніки, випасання худоби, випалювання рослинності у весняний період та безпосередній відстріл мисливцями.

Чапля жовта *Ardeola ralloides* (Scopoli, 1769)

Маса тіла: 230 – 370 г.

Довжина тіла: 440 – 470 мм.

Розмах крил: 800 – 920 мм.

Звуки: подібні до голосу сірої ворони – «карр».

Ареал виду та його поширення в Україні: гніздовий ареал охоплює Африку, Південну Європу та Південно-західну Азію. Зимує на узбережжі Середземного моря в Європі та Африці. В Україні гніздиться у пониззі річок Дунаю, Дністра і Дніпра, в Криму на (Лебединих островах, Східному Сиваші), на півдні Запорізької області (в заплаві річки Молочної) та в інших місцях півдня України. Під час міграцій зустрічається майже на всіх водоймах півдня України, в тому числі, двічі, навесні і восени затримується для прогодування і відпочинку перед далекими маршрутами польоту в Тузловських лиманах.

Особливості біології та наукове значення: перелітний птах. Прилітає у квітні-травні. Заселяє зарості очерету на берегах прісних і солонуватих водойм, плавні річок з очеретяними заростями, кущами та деревами. Гнізда влаштовує в колоніях інших птахів на деревах, кущах та в очереті. У кладці 2-6 (здебільшого 4-5) яєць; насиджують самка і самець, 24 доби. Пташенята стають на крила у середині серпня, тримаються разом з дорослими на місцях гніздування до відльоту у серпні-вересні. Живиться безхребетними (жуки, бабки, павуки, ракоподібні), земноводними та дрібною рибою. Важливий елемент фауни заплав.

Охорона: вид занесено до Резолюції №6 Боннської конвенції зі статусом 2, Додатку II Бернської конвенції, Директиви ЄС 2009/147/ЄС про захист диких птахів та угоди АЕВА. Включено до Червоної книги України (1994, 2009) (статус – рідкісний). В Україні

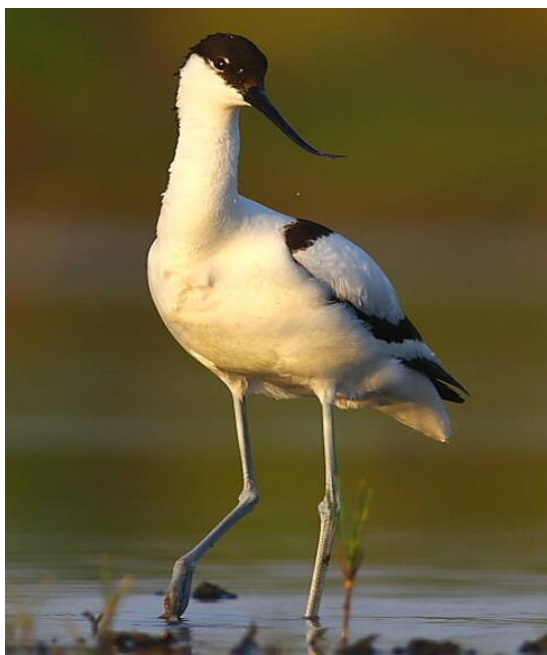

охороняється у комплексі з іншими видами у Кримському природному заповіднику (на Лебединих островах), Національному природному парку «Тузовські лимани», Дунайському біосферному заповіднику, РЛП «Ізмаїльські острови» та заказниках загальнодержавного значення «Молочний лиман», «Обитічна коса», «Сивашик».

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: відомостей немає.

У дорослого птаха у шлюбному вбранні на голові пера світло-жовті, з чорною облямівкою, на потилиці значно видовжені; вуздечка синьо-зелена; низ голови, шия, спина, плечові пера і вола жовті, з винно-рожевим відтінком; решта оперення біла; дзьоб синьо-зелений, на кінці чорний; ноги червонуваті; райдужна оболонка ока жовта. У позашлюбному вбранні птах тьмяніший, буруватий; пір'я на потилиці коротке; ззаду та на боках шиї темно-сірі смуги; дзьоб зеленкувато-жовтий, на кінці чорний; вуздечка і ноги зеленкувато-жовті. Молодий птах подібний до дорослого у позашлюбному вбранні, але зверху на крилі бурувата смуга; дзьоб жовтуватий, на кінці темний.

Чоботар (шилодзьобка) *Recurvirostra avosetta* Linnaeus (1758)

Маса тіла: 290 – 400 г.

Довжина тіла: 42 – 46 см.

Розмах крил: 77 – 80 см.

Звуки: дзвінке і довге «куїк-куїк».

Ареал виду та його поширення в Україні: охоплює Південну і Центральну Європу, Південну Азію, Африку. В Україні – від Дунаю до Сходу Приазов'я. Зимують на Сході Середземномор'я. В Європі половина світової популяції (38-57 тис. пар). В Україні 5-7 тис. пар, головно – у дельті річки Дунаю, на озерах Сасик, Шагани-АлібейБурнас, Малий Сасик, Акмонайських, Будацькому, Куяльницькому, Тилігульському, Молочному лиманах, Ягорницькій, Тендрівській, Джарилгачській, Каркінітській затоках, Сиваші, Олександрівській та Обитічній косах, у гирлі річки Берди, на Бердянській і Кривій косах.

Особливості біології та наукове значення: гніздовий, перелітний, іноді зимуючий. Приліт середина березня – початок квітня. Заселяє узбережжя морів, озер, річок, відстійники. Гніздиться на островах і косах, солончаках та пасовищах. Оселяється колоніями. Гнізда з решток злаків, очерету, полину, камінців, мушель, біля води. Кладка в середині квітня – на початку травня. У кладці 4 яйця. Насиджують 23-25 днів. У віці 33-42 днів пташенята стають на крила. Міграція у вересні, починають її молоді птахи. Живляться

ракоподібними, личинками комах, червами, молюсками, зрідка насінням рослин.

Охорона: Включено до Червоної книги України (1994, 2009), статус – рідкісний.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах: відомостей немає.

Шилодзьобка – один з найграціозніших водоплавних птахів. Цей птах повільно бродить по мілководдю, не виймаючи ніг з води, а борознить ними воду. У глибоких місцях шилодзьобка шукає корм плаваючи. Під час пошуку їжі птах водить дзьобом з одного боку в інший. Цей граціозний водоплавний птах має довгий, заломлений дугоподібно вгору дзьоб. Шилодзьобка бродить по воді, опустивши дзьобу воду, і відшукує їжу.

Карта Запорізької області – світ птахів

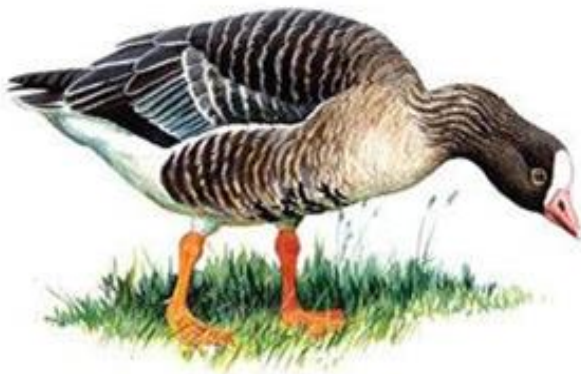
Птахи, що позначені на карті:

Балабан; Гуска мала; Дерихвіст лучний; Дерихвіст степовий; Дрохва; Жайворонок сірий; Журавель степовий; Канюк степовий; Коровайка; Крячок малий; Лебідь малий; Лежень; Лунь польовий; Орлан-білохвіст; Сова болотяна; Чапля жовта; Чоботар.

ВІРШІ ПРО ПТАХІВ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ

ГУСКА МАЛА

Прилетіли гуси, сіли у воротях,
Оті білі гуси в червоних чоботях,
В червоних чоботях, в хустинках рябеньких,
Загелгали гуси, що я ще маленький...

«Гуси-гусенята» (Грицько Бойко)

Гуси-гусенята
На ніжки
Одягли червоні
Панчішки.
І пішли рядком
До корита
Свіжої водиці
Попити.
Напились води
Гусенята,
Почали купатись,
Пірнати.
Гуси-гусенята
Сердиті:
Дуже близько дно
У кориті.

ЧОРНИЙ ЛЕЛЕКА

До нас прийшов лелека
З косою на плечі,
Води напився з глека
Та й сів на спориші.
І так сидів лелека,
І думав те, що знав:
Пропало десь далеко
Все, що косити мав,
Пропало десь далеко.
Не видно вдень-вночі...
І плакав наш лелека.

Лелека чорний не кружляй над моїм домом,
Не обіцяй забав минулого життя.
Твій щемний спів на серці сумом, в горлі комом.
До безтурботних днів не буде вороття.
Лелека чорний не сідай на мою хату,
Дарма ти з вирію до мене поспішав.
Тобі радіти не судилося солдату,
В далеку путь іти до війська час настав.
Лелека чорний твої крила наче доля
Над Україною летять в височині.
За Батьківщину, її щастя, її волю,
За рідну землю б'ються хлопці на війні.
Лелека чорний дай удачу на дорогу,
На твою варту залищаю рідний край.
Я повернуся як здобудем Перемогу,
Тоді для мене свою пісню заспівай ...

ДЕРИХВІСТ ЛУЧНИЙ

Далекими світами
Вночі і по ночах
Горбатими морями
Летів додому чудовий птах-
ім'я йому було – дерихвіст.
Його мала голівка
Боялась над крилом –
Та зацвітала гілка
Блакитно-білим сном.
І птах сказав до себе,
До вітру на крилі:
Нам лиш літати небом,
А жити на землі.

ЛЕЖЕНЬ

Почапали каченята
та по чаполоті,
каченята-чапенята:
сухо нам у роті.
В білих льолях сплять лілеї,
чапленя на чатах.
Ці лілеї – дрімолеї,
а ми – каченята!
Свого дядька ми приспали,
і тата, і маму,
діда-качура поклали
спати в красноталу.
А самі, хоч далеченько,
Чап по чаполоті
до води, до водиченьки –
сухо ж нам у роті!

ЛЕБІДЬ МАЛИЙ

Білі лебеді, Бога посланці,
Вісники радісних днів.
Щастям наповнили вічні
мандрівники
Душі звичайних людей.
Білі лебеді, ви летите
Порой в блакитну височінь ...
Помахами крил навік заручається
Почуття, що в нас народилися!

«У вирій лебеді летіли» (Антоніна Грицюк)

У вирій лебеді летіли,
На воду дружно усі сіли,
Нарахувала вісім пар,
У грудях, мов запалав жар.
Лебедики уже вам час,
Летіть не забувайте нас,
Хай Бог пошле вам дужі крила,
Щоб не згасала в небі сила.
Летіть у теплу ту країну,
Та повертайте в Україну,
Своє кохання бережіть,
Летіть лебедики, летіть.

СТРИЖ

Стриж (Василь Вітка)

Стриж, стриж, підстрижи.

Стриж я не для тебе. –

А чому ж ти стриж, скажи?

Бо стрижу я небо.

Доки діток підіймаю –

Усю землю облітаю.

Стриж – це найшвидший

В світі перелітний птах.

Він ловить в повітрі

Будь-яких комах.

Швидкість можуть

Дуже велику розвивати.

Бо завдяки своїм

Гострим крилам

Вони можуть

Зі швидкістю

111 км за годину літати.

Завжди колоніями

Стрижі проживають.

І за рік лише одне

Потомство мають.

Найчастіше в лісах

Стрижі проживають.

ШИШКАР

Гляньте ви на дивачка.
Що з гніздечка-гамачка
Озира зимовий ліс,
На морозі чистить ніс.
Звуть його ще
кригодзюбом,
Не боїться він зими.
Ліс сосновий йому любий,
В нім зимує він з дітьми.
Для коханих пташенят
У гніздечку у цей час
Пуху, шишок і зернят
На всю зиму він припас.

Вигойдує шишкар
Гілочку ялини
І милується шишками,
Як гроном калини.
Шишкар дзьобик гарний має
Ним він шишку колупає
А всередині у шишки-
Насінинки, мов горішки.
Іще вміло шишечками
Наш шишкар
Не даремно наш шишкар
Таке ім'я має.

ДРОХВА

В чарівний день, весняну пору,
Коли струмочки дзюркотять,
Ти підними голівку вгору
Дрохви із вирію летять.
Земля їх квітами стрічає,
Повсюди проліски цвітуть.
А в синім небі сонце грає
І вказує пташині путь
До рідних гнізд, що їх лишили,
Коли мороз річки скував...
Ключі пташині прилетіли...

ЖАЙВОРОНОК СІРИЙ

Жайворонок в небі високо літає,
І так завзято пісеньку співає,
Він з нею сонце зустрічає,
Землю рідну звеселяє.
Може смуток в нього на душі,
Але дзвенять його пісні,
Під пісню ту все зеленіє,
Мак килимами червоніє.
Як хвилі лагідні на морі,
Цвітуть волошки сині в полі,
Житній колос достигає,
А жайворонок все співає.

«В небі жайворонки в'ються» (Олександр Олесь)

В небі жайворонки в'ються,
Заливаються — сміються,
Грають, дзвонять цілий день
І щебечуть, і співають,
І з весною світ вітають
Дзвоном радісних пісень.

Ось вони на землю впали,
Щось шепнули їй, сказали
І розтали знов у млі...
І щоб глянути на диво,
Виглядають полохливо
Перші проліски з землі

ЖУРАВЕЛЬ СІРИЙ

«Облітав журавель»

(П. Воронько)

Облітав журавель
Сто морів, сто земель,
Облітав, обходив,
Ноги, крила натрудив.
Ми спитали журавля:
Де найкраща земля?
Журавель відповідає:
Краще рідної немає!

«Журавлі летять»

(Марія Познанська)

Журавлі летять, курличуть.
Шлють останнє «прощавай!»,
Літечко з собою кличуть,
Забирають в теплий край.
Ой, як жалко мені літа
І журавликів моїх!
Та не буду я тужити,
Бо весною стріну їх.

СОЛОВЕЙКО

На пагорбі, крізь зеленого гаю,
При блиску світлого струмка,
Під дахом тихій травневої уночі,
В далині я чую солов'я.
За вітрам легким, запашним
То свист його, то дзвін летить,
Те, шумом заглушаєм водним,
Приємним морить.

«Вірш про соловейка»

(Тараса Шевченка)

Світає..
Світає, край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.

«Соловейко застудився» (Ліна Костенко)

Дощик, дощик, ти вже злива!
Плаче груша, плаче слива.
Ти періщить заходився,
Соловейко застудився.
А тепер лежить під пледом,
П'є гарячий чай із медом.

ЗЯБЛИК

Зяблик – це пташка
Співоча маленька.
Серед гілок непримітна
І дуже гарненька.

В парках та лісах
Зяблик проживає.
А відкритий простір
Його завжди лякає.

Найчастіше зяблик
В змішаних лісах проживає.
Бо там йому завжди
Корму вистачає.

Зяблик - всеїдна пташка.
Його їжа, як рослини
Так і будь-яка
Маленька комашка.

Два рази за літо
Зяблики яйця відкладають.
Дітей лише комахами годують.
І обоє батьків разом
За своїм потомством наглядають.

3-6 яєць самка відкладає.

І за ними вона
Ретельно наглядає.
Іноді самку змінює самець
Під час висиджування яєць.

Гніздо будує самка.
Вона між гілками дерев
Його щільно ховає.
А самець їй шукати матеріал
Для будівництва гнізда допомагає.

В основному за дітьми
Самка наглядає.
А самець свою територію
Пристально охороняє.
І про присутність хижака
Одразу дзвінким співом попереджає.

В теплу пору року зяблики
Ще й іноді комах поїдають.
А в холодну пору року
Лише рослинну їжу собі шукають.

Співають пісні лише самці,
Неначе прекрасні молодці.
Взимку зяблик не замерзає
Бо його сніг та мороз
Зовсім не лякає.

ГОРОБЧИК

Наш горобчик гойдатися захотів,
В гості до тоненької билинки
прилетів,
Сів на саму вершинку – цїнь-цвиринь:
«Погойдай мене, билиночка,
підкинь!»
Колихається билинка на вітрі.
Ой, як сонце яскраво світить вранці!
Ой, як весело, коли на світі травень!
Ти горобчика, билинка, підкачай!

«Горобчики» (Юлія Хандожинська)

Сірувата хмарка сірих горобців
Сіла на паркані цїнь, цвиринь, цвиринь.
Чи когось шукала, чи когось гукала,
Чи комусь охоче пісню заспівала.
Прилетів вітрисько вусами хитнув,
На сіреньких птахів дощичку сипнув.
То виходить сірі дощик виглядали,
Щоби їхні крильця швидко підростали.

«Летів горобейчик» (З народного)

Летів горобейчик:

– Джив, джив, джив!

Де ж мені сісти?

– На печі.

– Що ж мені їсти?

– Калачі.

«Горобець» (Василь Вітка)

Чик-чирик, горобчику,
Не пустуй, мій хлопчику.
Не послухавсь горобець,
Скік у трави навпростець.
Стрибав по обніжку,
Зламав собі ніжку.
Ми колінце твоє
Рушничком
Перев'єм.
А на хвору ніжку
Пошиєм панчішку.
Чик-чирик, горобчику.
Не пустуй, мій хлопчику.

«Горобець із білою бородою» (Ліна Костенко)

Розбігайтесь, людоньки, хто кудою!
Горобець із білою бородою!
Що за диво дивнеє?
На віку вперше бачу бороду отаку.
Може, він старійшина чи мудрець?
Може, він заслужений горобець?
Ні, несе у дзьобику він пір'інку.
Пригодиться діточкам на перинку.

КАЗКИ ТА ОПОВІДАННЯ ПРО ПТАХІВ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ

«Казка про билинку і горобця»

Стояла в полі билинка, на ту билинку сів горобець-молодець.

– Билинко, билинко, поколиш горобця-молодця.

– Не хочу!

– То я піду до кіз, нехай тебе з'їдять. Кози, кози, ходіте билинку гризти, билинка не хоче горобця-молодця колихати.

– Не підемо!

– То я закличу вовка, щоб вас подушив. Вовче, вовче, ходи кози їсти: кози не хочуть билинку гризти, билинка не хоче горобця молодця колихати.

– Не піду!

– То я попрошу стрільця, щоб тебе застрелив. Стрільче, стрільче, ходи вовка бити; вовк не хоче кіз душити, кози не хочуть билинку гризти, билинка не хоче горобця-молодця колихати.

– Не піду!

– То я скажу огневі, щоб тебе спалив. Огонь, огонь, ходи стрільця палити, стрілець не хоче вовка бити, вовк не хоче козу душити, коза не хоче билинку гризти, билинка не хоче горобця-молодця колихати.

– Не хочу!

– То я піду по воду, щоб тебе загасила. Вода, вода, ходи огонь гасити, огонь не хоче стрільця палити.

– Не піду!

– То я закличу вола, щоб тебе випив. Воле, воле, ходи воду пити, вода не хоче огню гасити, огонь не хоче стрільця палити.

– Не піду!

– То я попрошу дуба, щоб тебе бив. Дубе, дубе, ходи вола бити, віл не хоче води пити.

– Не піду!

– То я закличу червів, щоб тебе сточили. Черви, черви, ходіте дуба точити: дуб не хоче вола бити, віл не хоче води пити, вода не хоче огню гасити, огонь не хоче стрільця палити, стрілець не хоче вовка бити, вовк не хоче кіз їсти, кози не хочуть билинку гризти, билинка не хоче горобця-молодця колихати.

Кинулись черви до дуба, дуб до вола, віл до води, вода до огню, огонь до стрільця, стрілець до вовка, вовк до кіз, кози до билинки, а билинка налякалась, стала горобця-молодця колихати: а-а-а, люлі, і до сих пір колише.

Питання до казки:

1. Чому горобець попросив билинку колихати його?
2. Як билинка відреагувала на прохання горобця?
3. Кого горобець закликав першим, щоб допомогти йому змусити билинку колихати?
4. Чому кози не захотіли гризти билинку?
5. Як реагував вовк на прохання горобця з'їсти кіз?
6. Чи погодився стрілець вбити вовка? Чому?
7. Яку роль у казці виконує огонь, і чому він відмовився палити стрільця?
8. Чому вода не захотіла гасити огонь?
9. Що зробив віл, коли горобець попросив його випити воду?
10. Як черви змогли змусити дуба допомогти горобцю?
11. Як закінчується казка, і що змусило билинку колихати горобця?
12. Що можна сказати про наполегливість горобця?

«Казка про лебедя» (Десанка Максимович)

Жила на вершині гори маленька Сніжана, королева зими.

Взута вона в черевички із срібла, одягнена в білий плащ, гаптований сніжними зірками, а на голові в неї корона з криги, яка під сонячними променями мінилася безліччю барв. Королеві зими не було холодно і на самісінькій вершині гори. Спала вона у постілі із снігу, бігала по заметах, цілими днями гралася із сніжинками і плавала озером на чорному птахові із журливо похиленою головою. Оскільки Сніжана була зовсім маленька, то вона зручно вмощувалась собі у нього на крилі. Прилітали на озеро й інші птахи – дикі качки й гуси, але вони були надто дрібні, щоб служити маленькій королеві зими замість човника.

Часто Сніжана замислювалася: «Чому чорний птах такий зажурений, чому завжди схиляє голову?» І якось спитала його:

– Мій чорний човнику, чому ти завжди такий сумний?

– Звідки ти, юна королево, знаєш, що я сумний? Я тихо співаю, плаваючи озером, а коли побачу тебе на березі, завжди радісно вітаю помахом крила, – відповів птах.

– Сумний ти, сумний, човнику, завжди журливо схиляєш голову і дивишся у воду. Скажи мені, що тебе доймає, може, я зможу тобі допомогти, – знов заговорила Сніжана.

Але птах не відповів, тільки нижче схилив голову й поплив швидше. Сніжана того дня не розпитувала його більше, але твердо поклала собі дізнатися про таємницю чорного птаха.

Вона почала крадькома стежити за ним, аби знати, що він робить, коли буває сам. Через кілька днів вона помітила, що птах, опустивши голову, мовби розглядаючи себе у воді, повільно пливе, та так повільно, ніби и не пливе зовсім. Сніжана швидко спустилася до озера і спитала:

– Мій чорний човнику, скажи мені, чого ти такий сумний? Я – королева всього цього білого простору, королева зими і сніжинок. Чого ти не віриш у мою могутність? Провези-но мене озером і відкрий мені свою таємницю.

Птах тихо прилинув гладенькою поверхнею води, не здійнявши й найменшої брижі, випростав крило і, коли Сніжана сіла на нього, поволі вплив на середину озера. Навколо все було біле – біле гілля, білі стовбури дерев, білі хмари на небі, білі вивірки, які перестрибували з гілки на гілку, сяяла біло і сама Сніжана, королева зими.

– Маленька королево, зараз я дуже хвилююся і не можу сказати тобі, що мене гнітить, – нарешті промовив птах, – але увечері приходь знов на берег і про все дізнаєшся.

Весь день Сніжана не могла дочекатися, коли смеркне. Тільки-но запали сутінки, вона вийшла на берег озера, де її вже ждав чорний птах. Оповитий темрявою, він тихо промовив:

– Все довкола мене біле: і дерева, й небо, й звірі, і ти, маленька королево, лише я чорніший від чорної ночі – ось чому я сумний.

Почувши це, Сніжана весело сказала:

– Не сумуй, човнику! Я зроблю так, що й ти станеш білим. Впливи сьогодні вночі на середину озера і чекай.

Після того королева пішла до крижаної вежі серед скель, де жила Срібна Зірка, мати всіх сніжинок. Королева могла б і звеліти їй, але Срібна Зірка була набагато старша, тому Сніжана ввічливо попросила:

– Добра Срібна Зірко, ти, що ткала одяг ще моїй матері, пошли вночі до птаха, який чекає серед озера, зграю сніжинок і назавжди покрий ними його чорне пір'я. Зроби так, щоб завтра він прокинувся білий, як сніг мого престолу.

А чорний птах тим часом схвильовано чекав серед озера. І коли вже наближалася північ, птаха зморив сон, він поклав голову на крило і завмер. Тієї ж миті налетіла зграя сніжинок і вкрила його, і став лебідь білий, мов сніг на престолі королеви зими.

Вранці Сніжана побачила, як пливе по воді білий лебідь, перший білий лебідь на світі. Інші після того народжувалися і вмирили, але цей, перший, ще й досі живий і возить тим самим озером Сніжану, королеву зими.

Питання до казки:

1. Хто була Сніжана і де вона жила?
2. Чому Сніжана вважала, що чорний птах був сумним?
3. Що відповів птах, коли Сніжана запитала, чому він журиться?
4. Як Сніжана вирішила дізнатися таємницю чорного птаха?
5. Чому птах погодився розкрити свою таємницю лише ввечері?
6. Якою була головна причина смутку чорного птаха?
7. Як Сніжана вирішила допомогти птаху позбутися його суму?
8. Куди Сніжана пішла, щоб попросити допомоги для птаха, і кого вона зустріла?
9. Що зробила Срібна Зірка для чорного птаха?
10. Як виглядав птах на наступний ранок після того, як його покрили сніжинки?
11. Що змінилося в птаха після втручання Сніжани і Срібної Зірки?
12. Як закінчується казка і що символізує перетворення чорного птаха на білого лебедя?

«Лисичка і Журавель»

(Іван Франко)

Лисичка з Журавлем дуже заприятелювали. От Лисичка і кличе Журавля до себе в гості:

– Приходь, Журавлику! Приходь, любчику! Чим хата багата, тим і вгощу.

Іде Журавель на прошений обід, а Лисичка наварила кашки з молочком, розмазала тоненько по тарілці та й поставила перед Журавлем.

– Призволяйся, не погордуй. Сама варила.

Журавель стук, стук дзьобом – нічого не спіймав. А Лисичка тим часом лиже та й лиже кашку, аж поки сама всієї не з'їла. А коли кашки не стало, вона й мовить:

– Вибачай, кумочку, більше не маю чим угощати.

– Спасибі й за те, – пісним голосом промовив Журавель. – А ти б, Лисичко, до мене завтра в гості прийшла.

– Добре, Журавлику, прийду, чому не прийти, – каже Лисичка.

Другого дня приходить Лисичка, а Журавель наварив м'яса, буряків, квасольки, картопельки. Покришив дрібненько, склав у високий глечик з вузькою шийкою та й поставив на столі перед Лисичкою.

– Їж, кумонько. Не погордуй, любя моя, – припрошує Журавель.

Нюхає Лисичка – смачно пахне. Встромляє голову в глечик – не йде голова. Пробує лапкою – не витягне. Крутиться Лисичка, скаче навколо глечика, а Журавель їсть собі шматочок за шматочком, поки всього не виїв.

– Вибач, любонько, – каже, випорожнивши глечика, – чим хата багата, тим і рада, а більше на цей раз нічого немає.

Розсердилася Лисичка, навіть не подякувала за гостинність. Вона, бачите, думала, що на цілий тиждень наїсться, а тут прийшлося додому йти, облизня спіймавши.

Відтоді й зареклася Лисичка з Журавлями приятелювати.

Питання до казки:

1. Хто запросив Журавля до себе в гості і чим Лисичка пригостила його?
2. Як Журавель намагався їсти кашу, яку Лисичка йому подала?
3. Чому Журавель залишився голодним у гостях у Лисички?
4. Як Журавель вирішив помститися Лисичці за її гостинність?
5. Що Журавель приготував для Лисички, коли вона прийшла до нього в гості?
6. Чому Лисичка не змогла з'їсти їжу, яку приготував Журавель?
7. Як Журавель поведився під час обіду, коли Лисичка не могла дістатися до їжі?
8. Як відреагувала Лисичка на гостину у Журавля?
9. Який висновок зробила Лисичка після цієї зустрічі з Журавлем?
10. Який урок можна винести з цієї казки про дружбу і гостинність?

«Жайворонок сонечку допомагає»

(Василь Сухомлинський)

В дрімучому лісі і в глибокому яру ще лежить холодний сніг. Спить підсніжник під торішнім листком. Синіє лід на ставку.

Тільки на схилах горбків розтав сніг, побігли струмочки. В синьому небі заграло ясне сонечко.

Вийшла з хати маленька дівчинка Маринка і побачила сіру пташечку в небі. Пташечка співала, ніби срібний дзвіночок на крилах піднімала, а він тремтів, тремтів.

– Мамо, що це за пташечка співає? – запитала Маринка.

– Жайворонок, – відповіла мама.

– Чому ж він так рано прилетів? Чому так радісно співає? Ще ж сніг лежить...

– Жайворонок сонечку допомагає, – відповіла мама.

– Як же він допомагає? – Здивувалась дівчинка.

– Коли жайворонок летить в синє небо, воно стає теплішим.

Питання до казки:

1. Де ще залишався сніг, коли жайворонок прилетів?
2. Що побачила Маринка, коли вийшла з хати?
3. Як Маринка описала спів жайворонка?
4. Яке питання задала Маринка своїй мамі про пташечку?
5. Як, на думку мами, жайворонок допомагає сонечку?
6. Як жайворонок впливає на небо, коли піднімається в нього?
7. Чи можна сказати, що жайворонок є символом весни в цій історії?

Чому?

8. Який урок можна винести з цієї казки про природу і взаємодію тварин та природних явищ?

«Жайворонок»

(Легенда)

На п'ятий день, як створив Господь пташок та риб, увечері зібралися вони довкола Нього. І сказав Господь:

– Пташки мої! Зібрав я вас і хочу кожній дати подарунок. Вибирайте: хто силу, хто гарне пір'я, а хто співучий голос.

Соколи, яструби, круки просили: «Сили, Господи...»

І Господь клав руки на їх крила, і вони ставали дужими. Підходили дрозди, солов'ї, чижі, голуби, горлиці і просили: «Голосу, Господи...» І торкався Господь Своєю рукою їхнього горла, і вони одразу починали співати.

А далі прийшли щиглі, півники, качки, індики, пави і просили: «Дай нам гарне пір'ячко, Боже...»

У той час почалася бійка між совою і зозулею. Одна хотіла бути кращою від другої, і Господь покарав їх: «Ти, зозуле, не будеш мати свого гнізда, а ти, сово, будеш ховатися, щоб ніхто тебе не бачив...»

Аж ось уже всі розлетілись, коли до Господа ще підійшла маленька пташина: «І мені голос дай, Боже!»

– А ти чому раніше не прийшла? – запитав Господь.

– Тут така суперечка зчинилася, то я вирішила зачекати.

Господь поглянув на неї й усміхнувся:

– За те, що ти така скромна, матимеш не тільки голос, зроблю тебе наймилішою пташкою для людей. Будеш кликати весну, кожний тебе благословлятиме.

І став жайворонок наймилішою пташиною. Тільки-но він над ріллею заспіває, то селянин усміхнеться і гляне вгору:

– Співай, співай, пташино Божа!

Питання до легенди:

1. Якого дня після створення пташок та риб зібрав Господь пташок навколо Себе?

2. Що запропонував Господь пташкам, коли вони зібралися біля Нього?
3. Що просили соколи, яструби та круки в Господа?
4. Який подарунок попросили дрозди, солов'ї та голуби?
5. Що попросили щиглі, качки, індики та пави в Господа?
6. Яка суперечка виникла між совою і зозулею, і як Господь їх покарав?
7. Чому маленька пташина, яка підійшла останньою до Господа, не прийшла раніше?
8. Який подарунок отримала маленька пташина за свою скромність?
9. Чому жайворонок став наймилішою пташкою для людей?
10. Як селяни реагують на спів жайворонка в цій легенді?

«Нічний переполох»

(Юрій Ярмиш)

Жила собі в лісі стара Сова. Одного разу, коли сідало сонечко, вона прокинулася, розплющила великі жовті очі й солодко позіхнула:

– Як гарно в лісі поночі... От якби сонце сховалося назавжди!

– Що?! – скрикнула Сорока. Вона саме вкладалася спати й почула останні Совині слова. – Що? Сонце?.. Назавжди?!

Сорока стрепенулася, майнула чорно-білими крилами і полетіла до своєї доброї знайомої – балакучої Синиці.

– Чули, ви чули? – зацокотіла Сорока. – Стара Сова, – а вона ж мудра птиця! – сказала: «Сонце сховалося назавжди!» Вже ніколи не буде в нашому лісі дня!

Ледве дослухавши Сороку, Синиця подалася до приятельки Зозулі.

– Новина, велика новина, – заторохкотіла Синиця. – Шановна Сорока тільки-но переказала мені слова старої Сови, – а вона ж мудра птиця! – «Сонце сховалося назавжди!»

Тієї ж миті лісові телеграфісти дятли відстукали тривожні телеграми в сусідні ліси.

– Всім, всім, всім! Слухайте, слухайте, слухайте! Сонце сховалося назавжди!..

– О! – сказала стара Сова. – То, виходить.

І вона набрала такого величного та мудрого вигляду, що сам пихатий Пугач не витримав і гукнув:

– Слава мудрій Сові!

А понурий Сич, якому заздро було, що не він перший це сказав, подав знак Сичисі й сиченятам, – всі вони разом хававкнули:

– Хай славиться мудра Сова! Хай славиться володарка всіх птахів!

Той поклик луною пішов по лісу.

На деревах зчинився неймовірний гамір. Нічні птахи злетіли в повітря. Сиви та сичі шугали між деревами, страхаючи денних птахів світлом своїх банькатих яскраво-жовтих очей.

На болоті галасували невсипущі чаплі, ревли болотяні бугаї.

У лісі їм допомагали пугачі:

– Пу-гу! Пу-га! Налякаєм ворога!

Навіть ліниві дрімлюги стрекотали:

– Нумо, прокидайтеся, годі спати! В темряві віднині станем панувати!

А денні птахи посмутніли, принишкли. Веселі іволги, моторні берестянки, дзвінкоголосі вівчарики – ніхто не міг заснути.

У гніздах плакали, пищали пташенята. Батьки заспокоювали їх, а самі з тривогою думали:

«А що, коли стара Сова сказала правду? А що, як сонечко ніколи більше не вийде в чисте небо?..»

Сиви, сичі та пугачі заходилися зганяти денних птахів до дупла старої Сова.

Незабаром там зібралось все птаство.

– Слухайте, слухайте! – загукали сичі. – Промовлятиме наша мудра Сова.

І Сова, набундючившись, мовила:

– Віднині в лісі день буде чорний. Тепер ми, нічні птахи, господарі тут. Усі мусять нам коритися.

– Славте нашу володарку! – загукали сичі й пугачі і перші почали: – Слава старій Сові! Слава наймудрішій птиці! Сонце більше не з'явиться!

Денні птахи збилися до купи й мовчали... І раптом звідкись почулося тоненьке й задерикувате:

– А я не вірю, що сонечко зайшло назавжди! Нічні птахи від несподіванки замовкли, денні попіднімали голови...

– Схопити зухвальця і негайно привести до мене! – звеліла стара Сова.

– А навіщо приводити, я й сам прилечу! Малий жовторотий Щиглик сів на гілці поруч із старою Совою і задерикувато кинув:

– Красне сонечко знову зійде. От як! Запала тиша... Але за мить нічні птахи отямилися:

– Судити зухвальця! Судити негайно! Сонце зайшло назавжди! Слава мудрій Сові!

Люта Совина сторожа вхопила веселого Щиглика й поставила в коло суддів: Пугача, Сича та Дрімлюга.

– Вигнати його з лісу, – ліниво почав Дрімлюга.

Але Сич перебив:

– Треба кинути зухвальця в печеру до Кажана!

Совина сторожа заходилася виконувати вирок. І саме в ту хвилину на сході поза лісом з'явилася вузька червона смужка!

– Гляньте, гляньте! – радо защебетали денні птахи. – Світло!

Смужка все більшала, веселішала. І ось вранішня зоря залляла рожевим сяйвом дерева, вмиту росами землю...

Посліплі нічні птахи метнулися в схованки між гілок, по дуплах. Далі всіх сховалася Сова. А сонечко велично піднімалось у блакитне небо, посилаючи на землю свої теплі промені. Бо хіба під силу кому-небудь в світі погасити його?

Питання до казки:

1. Де жила стара Сова? Що сказала Сова, коли прокинулася ввечері?
2. Як дізналася Сорока про слова Сови і кому вона про це розповіла?
3. Як відреагували на новину Синиця та інші птахи?
4. Як поширилася звістка про те, що сонце сховалося назавжди?
5. Чому Сова стала «володаркою всіх птахів» і як це підтримали нічні птахи?
6. Як нічні птахи лякали денних птахів? Як відреагували денні птахи на слова Сови про те, що сонце більше не з'явиться?

«Про допитливу сову»
(Солтис-Смирнова Марія Петрівна)

На землю швидко падав сніг.

А вітер був такий сильний, що кружляв легенькі сніжинки дуже довго перед тим, як покласти їх до братів та сестер у невеликі кучугури.

Снігопад розпочався ще два дні назад, а велика хмара - мама цих сніжинок, здається, ніяк не могла зупинитися, кидаючи вниз все нові пригорщі білого й пухнастого снігу.

На високому дереві посеред лісу жила сова. Ніхто вже й не згадає, скільки років було цій мудрій птиці.

Але вона ще почувалась досить молодою і кожної ночі летіла на полювання.

Короткий зимовий день якраз зібрався йти на відпочинок, але хмара навіть не подумала випустити місяць, який би хоч трохи освітив землю.

Стара сова вийшла з дупла і зібралась вже летіти шукати собі якусь мишку, що заблукала, на обід, як почула внизу дивні звуки.

А сови мають чудовий слух.

Розмовляли внизу сніжинки:

– Я вже облітала цілий світ: випадала дощем в Африці, розбивалась з океанською хвилею об берег Австралії, летіла з хмарою через всю Азію з її високими горами...

– Ти не сказала про Америку, а я й там побувала, – перебила її інша.

– Та що Америка, я в Антарктиді довгий час льодом лежала, пінгвінів бачила, - мовила третя.

– А на Північний полюс до білих ведмедів хто літав? Хто бачив Північне Сяйво?

Всі сніжинки стихли. Ніхто там не бував.

А присоромив їх вітер, який побачив і почув сову, що підслуховувала розмову.

Нічний хижак швидко полетів на полювання.

Цієї ночі йому пощастило – через сніг аж цілі три миші блукали в снігу.

– От тоді й запаси на зиму, – подумала сова, повертаючись додому.

Але її так зацікавили розмови про Австралію, пінгвінів і Північне Сяйво, що мудра птаха сіла за свої довідники. Адже про це вона не знала.

Так у тітоньки сови з'явилося ще кілька казок для лісових малят.

Адже, як тільки прийде весна, вони примчать до неї.

Сова – мудра пташка. А які цікаві казочки розповідає!

Питання до оповідання:

1. Що робив вітер під час снігопаду?
2. Де жила стара сова? Що робила сова кожної ночі? Що сталося, коли сова збиралася летіти на полювання?
3. Які розмови почула сова, що підслуховувала?
4. Які країни і місця згадували сніжинки у своїх розмовах?
5. Хто присоромив сніжинки за те, що вони не були на Північному полюсі?
6. Як сові пощастило цієї ночі на полюванні? Чому сова зацікавилася розмовами сніжинок і що вона зробила після полювання?
7. Для кого сова збрала кілька казок, і що вона планувала зробити, коли прийде весна?

«Троє малих гусенят»

(Угорська казка, переклад з угорської Костянтина Бібікова)

Жили колись на білому світі троє гусенят. Не було в них ніяких клопотів-турбот. З ранку до вечора паслись собі на великому лузі. Дивилися на небо, як пролітають білі хмарки, слухали, як гомонить вітер, або грілися на сонечку. Ластівки, жучки-комашки, метелики, мухи – всі були гусенятам добрими друзями.

Одного ясного ранку, коли троє гусенят умивались на березі струмочка, найстаршеньке побачило, що вода в струмочку піднялась і тече дуже швидко...

– Водичко куди ти квапишся? – гукнуло гусеня. – Невже ти не бачиш, що ми хочемо скупатись у тобі?

– Сьогодні не можна, – відповіла вода, – бо сьогодні почалась весна, в горах розтанув сніг, тож я течу до річки.

Оглянулися гусенята. Справді, на лузі вже з'явилися різнобарвні квіти.

– Диви, як насупилось небо! – обізвалося середнє гусеня. – Над нами збираються хмари! Невже буде дощ?

– Гі-га-гі-га-а-а! – почулося раптом, і щось замахало в повітрі великими крилами.

– Це дикі гуси! – гукнуло наймолодше гусеня. – Вони вже прилетіли з далеких країв! Таки настала весна, вода в струмку правду сказала!

Гусенята задрісно дивились на диких гусей, що полетіли далі.

– А де вони були взимку? Може, весь світ облетіли? От, якби і я могло податися кудись далеко! – сказало наймолодше гусеня.

– То ходімо й ми, помандруємо кудись! – обізвалось середнє.

– Ходімо! – погодилось найстарше.

І вони рушили в путь.

Ідуть вони, довго вже йдуть. Нарешті вийшли на узлісся.

– Хто це ходить тут, край лісу? – спитав зайчик.

– Це ми, троє гусенят! Ми вирушили в мандри.

– Невже ви наважились пуститися в далеку подорож? – здивувався зайчик. – І отак собі йдете? Шлях тут дуже кам’янистий! У лісі сила-силенна колючок та гострих гілочок, пораните собі ноги!..

– Що ж нам робити? – спитали гусенята.

– Підіть до шевця, хай він пошиє вам чобітки.

Послухались гусенята зайчикової поради і пішли до шевця.

– Любий шевцю, поший нам чобітки!

– Ти ба! – здивувався швець. – Невже вам погано бігати по луку без чобіток? Адже травичка така шовковиста, а пісочок на березі струмочка м’який, оксамитовий...

– Авжеж, там ми можемо й босі ходити, – відповіло найстарше гусеня, – але ми зібралися в далекі мандри. Ось дійшли до лісу, а там багато гострих камінців, а далі в лісі ще більше колючок і гострих гілочок. Босоніж ми там не пройдемо.

– Правду каже наша старша сестричка, – додало середнє гусеня, – я теж хочу мати маленькі чорні чобітки.

– Мені теж поший, тільки червоні, – сказало наймолодше.

«Що ж мені з цими гарненькими гусенятами робити? – подумав швець. – Багато я пошив чобітків для хлопчиків і дівчаток, але для гусенят?.. Такого ще світ не бачив і не чув...»

І почав швець голову собі сушити – як бути?

Раптом глянув на колодки й каже:

– Я радий був би пошити вам чобітки, але в мене немає колодок для гусячих ніжок, а без них як викроїти вам чобітки?

Зітхнули гусенята й мовчки пошкандибали додому.

– Гі-га-гі-га-а-а! – загелготали вони, вийшовши на узлісся.

Почули їх зайчик, білочка і сарночка та й вийшли назустріч.

– Ну що, домовились із шевцем? – спитав зайчик.

– Пошив би швець чобітки, та немає в нього колодок для гусячих ніжок – відповіли гусенята.

– Ну, тоді повертайтеся на луг, – сказав зайчик.

Гусенята послухались розумної ради й повернулися на луг. Так вони відтоді й пасуться на лузі і більш не пускаються в мандри.

Питання до казки:

1. Скільки гусенят жили на лузі, і як вони проводили свій час?
2. Що побачило найстарше гусеня, коли вони вмивались на березі струмочка?
3. Що сказала вода в струмочку гусенятам?
4. Чому небо насупилося і хто з'явився в повітрі?
5. Чому гусенята заздрили диким гусям?
6. Яке бажання виникло у наймолодшого гусеняти після того, як воно побачило диких гусей?
7. Кого зустріли гусенята на узліссі, і що порадив їм зайчик?
8. Чому гусенята звернулися до шевця, і як він відреагував на їхнє прохання?
9. Чому швець не міг пошити гусенятам чобітки?
10. Як завершилася історія з подорожжю гусенят, і де вони залишилися жити?

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ ПРО ПТАХІВ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ

Прислів'я та приказки про горобця:

- Горобець маленький, а серденько має.
- Горобців бояться – проса не сіяти.
- Краще нині горобець, як узавтра голубець.
- Ліпше горобець у жмені, як журавель у небі.
- Ліпше горобець в руці, чим заєць в лісі.
- Старого горобця на полову не зловиш.
- То стріляний горобець.
- Горобці крупу з'їли, а синиця в клітку попала.
- Де ті горобці подінуться, як корчма згорить?
- Не грати горобцеві з соколом.
- По горобцях з гармат не стріляють.

Прислів'я про журавля степового:

- Унадився журавель до бабиних конопель.
- Журавлі прилетіли – весну принесли.
- Лови журавля в небі.
- Не кричали журавлі, як з вирію летіли, не будуть кричати, як і назад летітимуть.
- Ліпше горобець у жмені, як журавель у небі.

Прислів'я про сову болотяну:

- Ніхто не буде знати, тільки сич та сова, та людей півсела.
- Сова вдень мовчить, а вночі кричить.
- Сова спить, а кури бачить.
- Сова плаче – сліз не має.

- Сові сонце очі коле.

Прислів'я про лебедів малих:

- Такий білий, що аж лебеді вхоплять.
- Чужа жінка – лебідонька, а своя – полин гіркий.

Прислів'я жайворонка сірого:

- Жайворонок прилетів – настане стійке тепло.
- Жайворонок співає – ранок зустрічає.

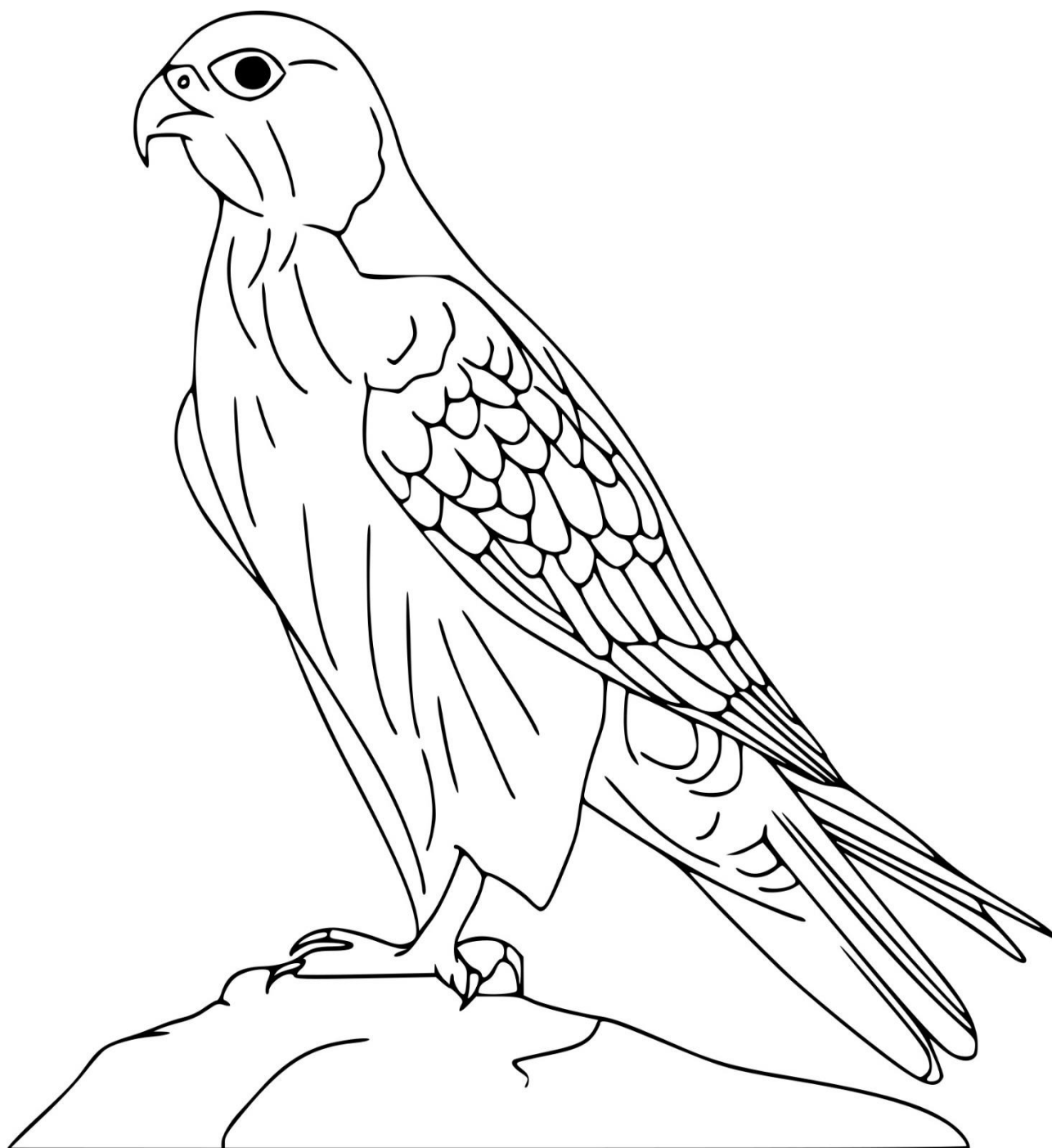
Погодні прикмети про шпаків:

- На Панкрата (22 лютого) вже стало видно шпаків – значить весна вже на порозі.
 - Якщо зграї шпаків на полях, тепла весна вже близько.
 - Птахи сидять низько на гілках – зима ще затримується.
 - Гроза настане найближчим часом, якщо шпаки почали збиратися щільними зграями і сильно шуміти.
 - Коли шпаки збираються в зграї і «водять хороводи», літаючи широкими колами над місцевістю, чекай сильної негоди.
 - Побачив узимку шпака – незабаром весна з'явиться біля ганку.
 - Якщо зграї шпаків пасуться на полях, значить, найближчим часом погода буде гарною.
 - Якщо в період бабиного літа шпаки не поспішають вирушити на південь, то за прикметою це означає, що осінь триватиме довго, при цьому вона не буде супроводжуватися дощами.

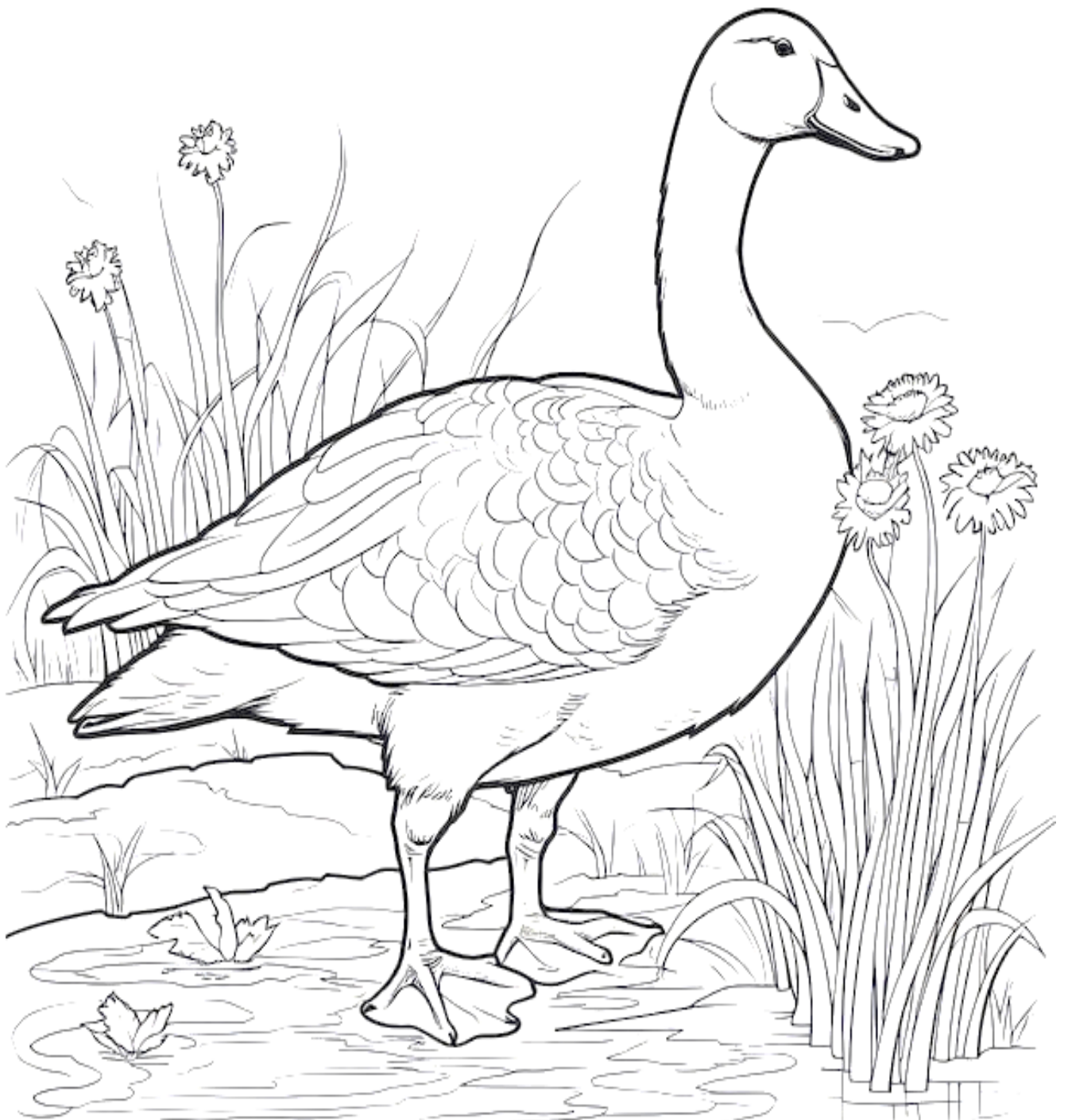
**РОЗФАРБУЙ І ВРЯТУЙ ПТАХІВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЗАНЕСЕНИХ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ**

1. Балабан – *Falco cherrug* Gray (1834).
2. Гуска мала (гуска білолоба мала) – *Anser erythropus* (Linnaeus, 1758).
3. Дерихвіст лучний – *Glareola pratincola* (Linnaeus, 1766).
4. Дрохва – *Otis tarda* Linnaeus (1758).
5. Жайворонок сірий – *Calandrella rufescens* (Vieillot, 1820).
6. Журавель степовий – *Anthropoides virgo* (Linnaeus, 1758).
7. Канюк степовий – *Buteo rufinus* (Cretzschmar, 1827).
8. Лебідь малий – *Cygnus bewickii* Yarrell (1830).
9. Орлан-білохвіст – *Haliaeetus albicilla* (Linnaeus, 1758).
10. Сова болотяна – *Asio flammeus* (Pontoppidan, 1763).
11. Чапля жовта – *Ardeola ralloides* (Scopoli, 1769).

БАЛАБАН

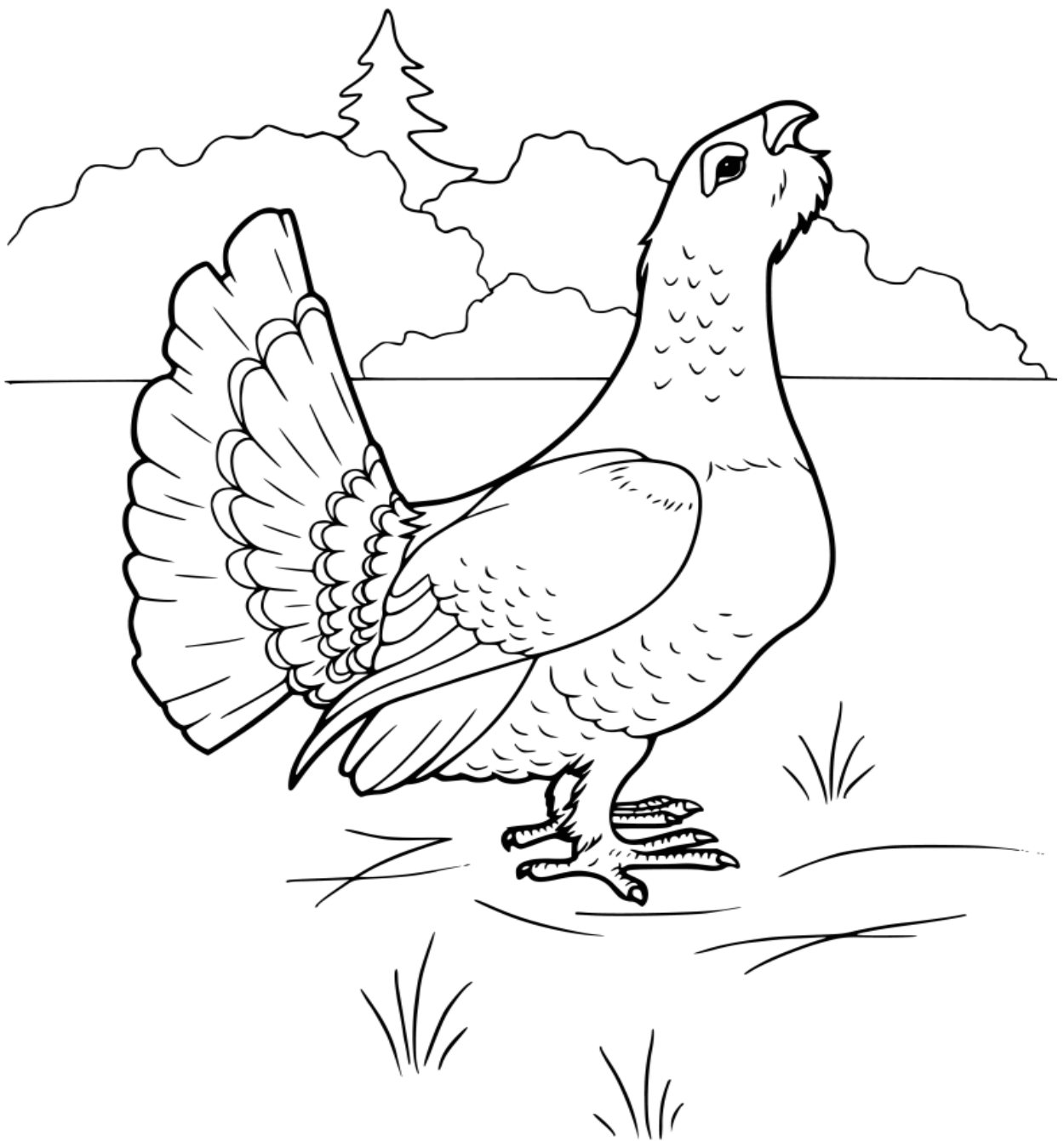
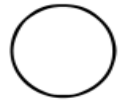
ГУСКА МАЈА

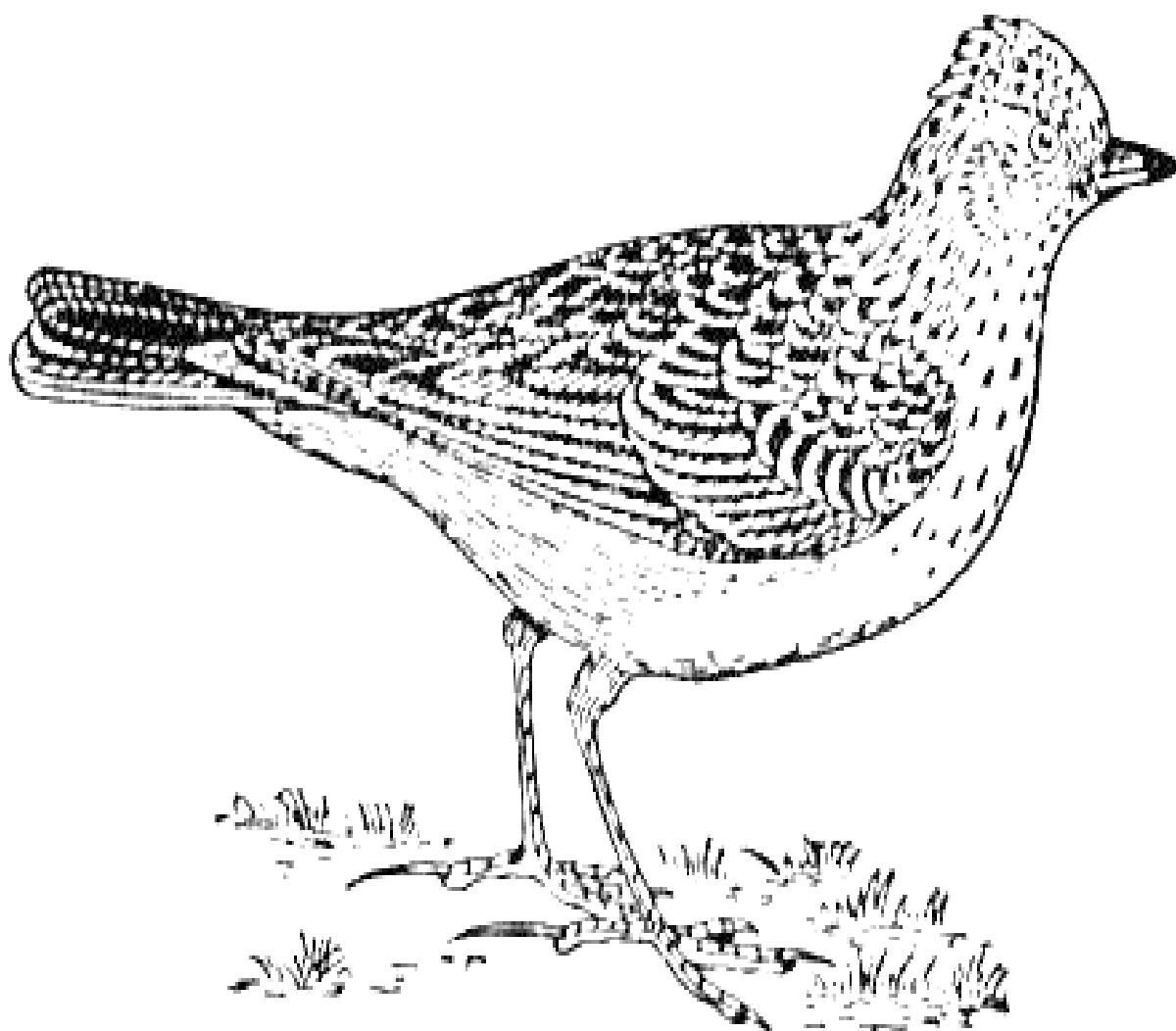
ДЕРИХВІСТ ЛУЧНИЙ

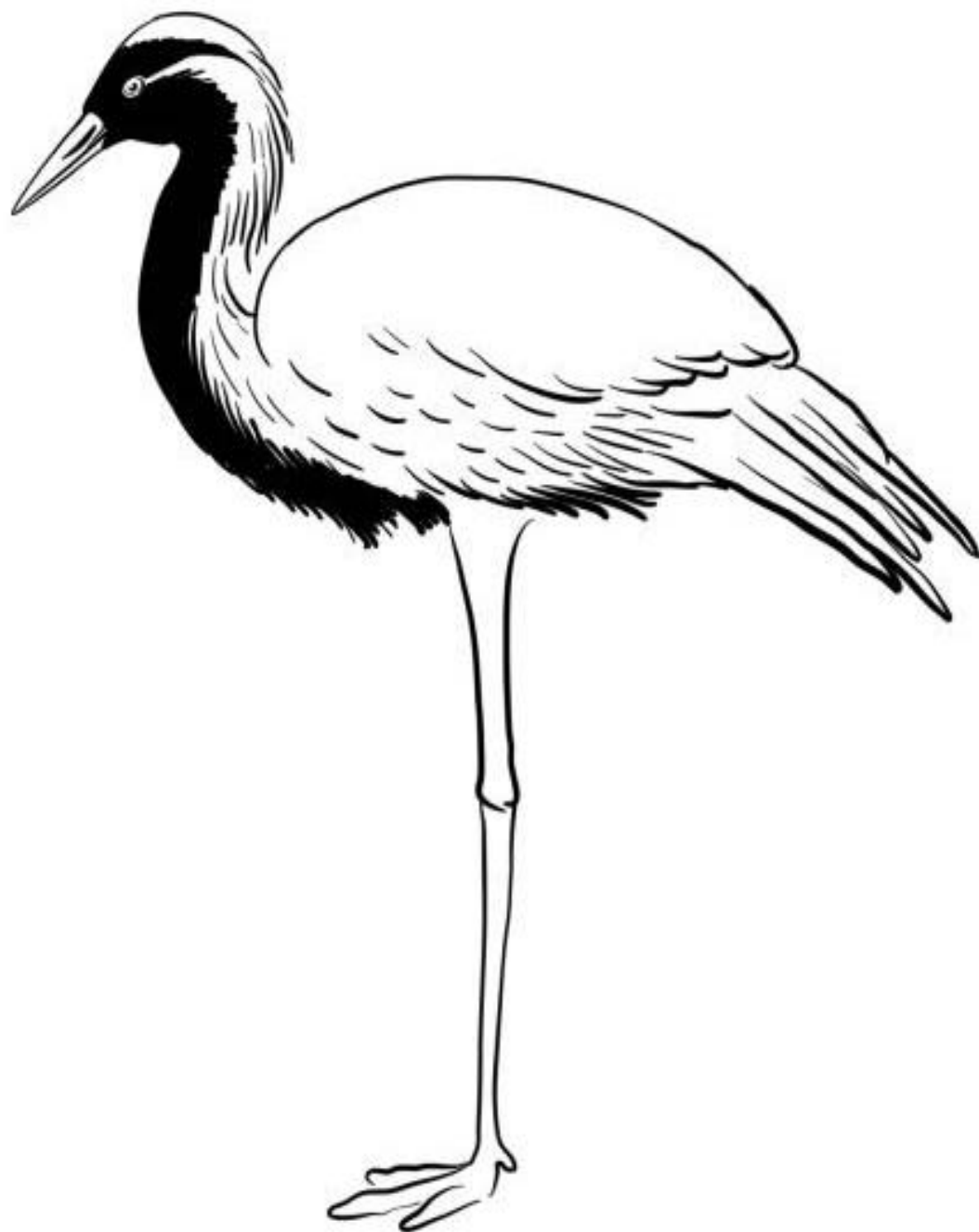
ДРОХВА

ЖАЙВОРОНОК СІРИЙ

ЖУРАВЕЛЬ СТЕПОВИЙ

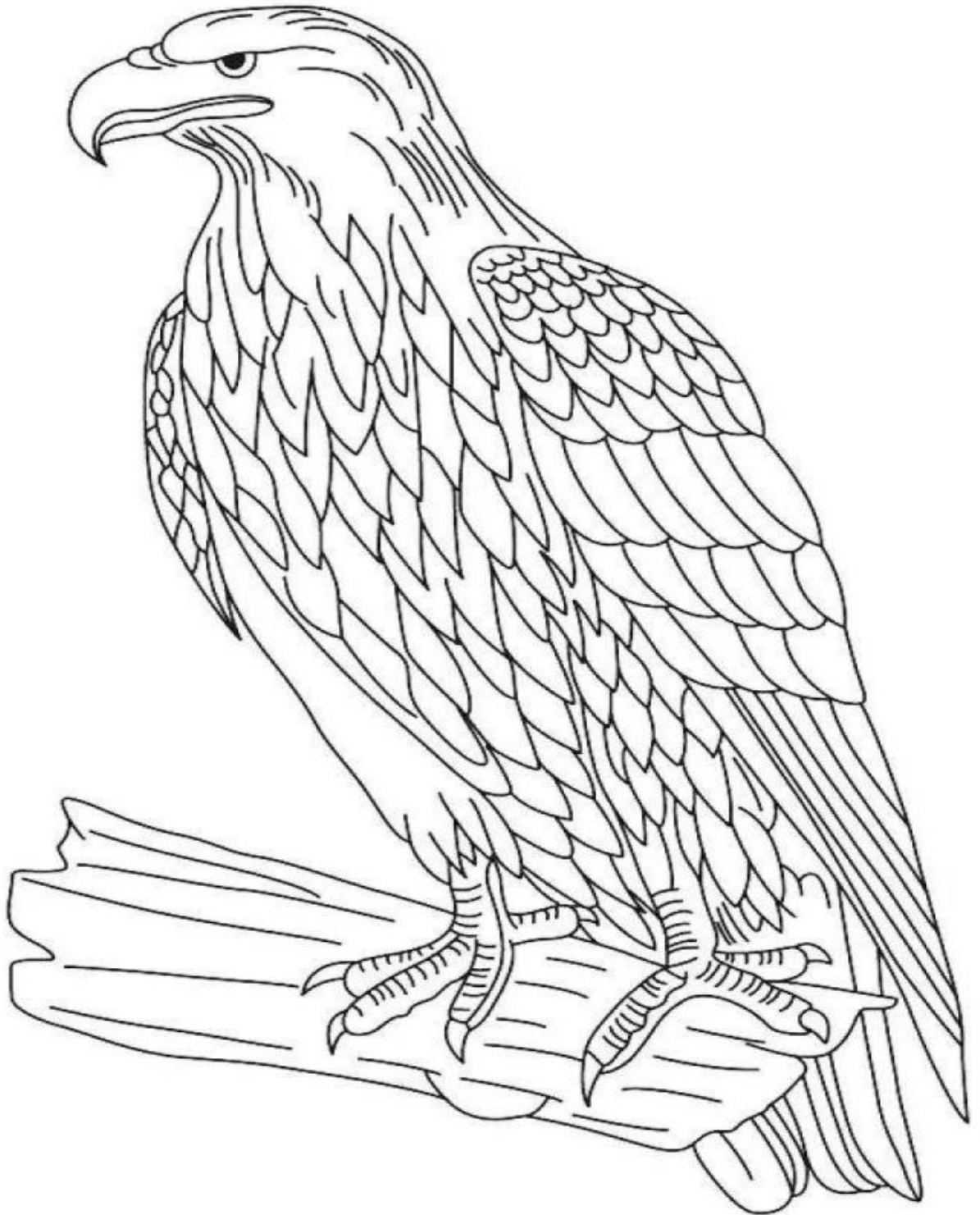
КАНЮК СТЕПОВИЙ

ЛЕБІДЬ МАЛИЙ

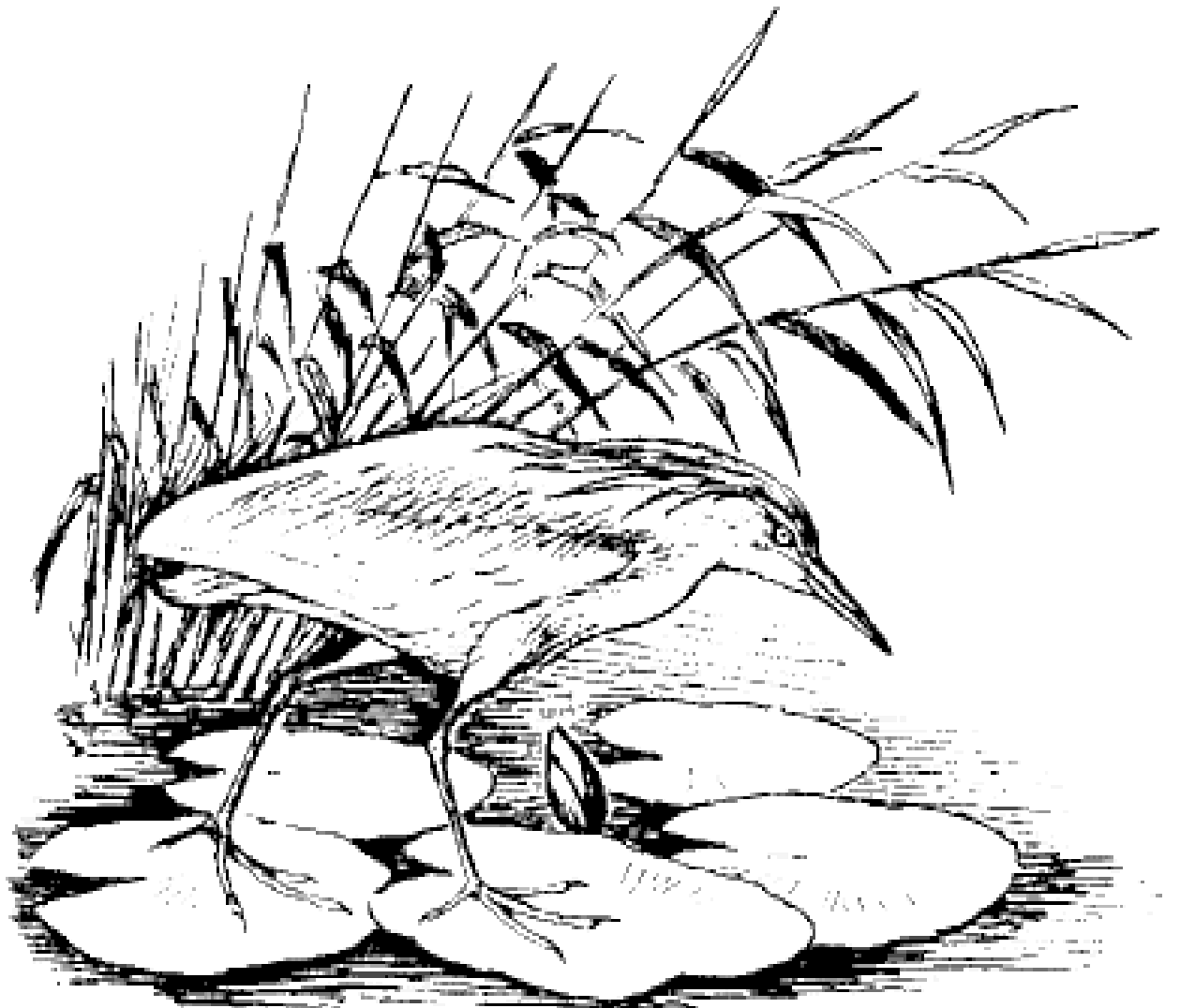
ОРЛАН-БЛОХВІСТ

СОВА БОЛОТЯНА

ЧАПЛЯ ЖОВТА

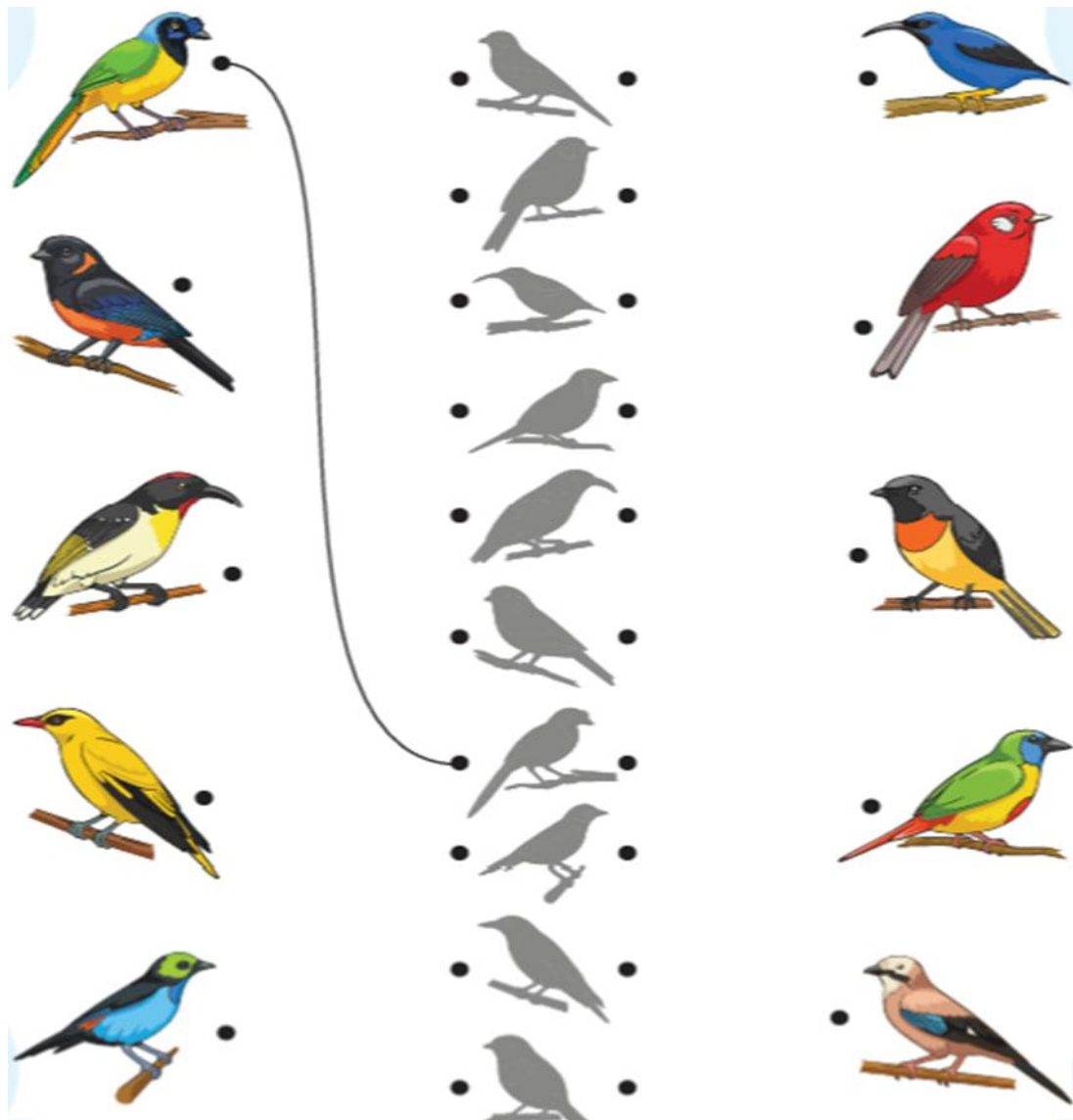

ІГРИ ТА ЗАВДАННЯ ПРО ПТАХІВ ДЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Дидактичне завдання «Знайди пташку за тінню»

Інструкція до виконання завдання: дидактичне завдання для дітей дошкільного віку (від 3 до 5 років) яке спрямоване на розвиток уваги, уяви, зорового сприйняття, образного й логічного мислення, дрібної моторики, екологічного виховання та розвитку зв'язного мовлення.

Серед десяти зображених пташок та їхніх тіней дитині пропонується знайти відповідну тінь і з'єднати її з картинкою при цьому назвати кожен із зображених пташок. Вихователь або батьки/опікуни наголошують, що дитині потрібно впізнати пташку за її силуетом.

Дидактичне завдання «Птахи»

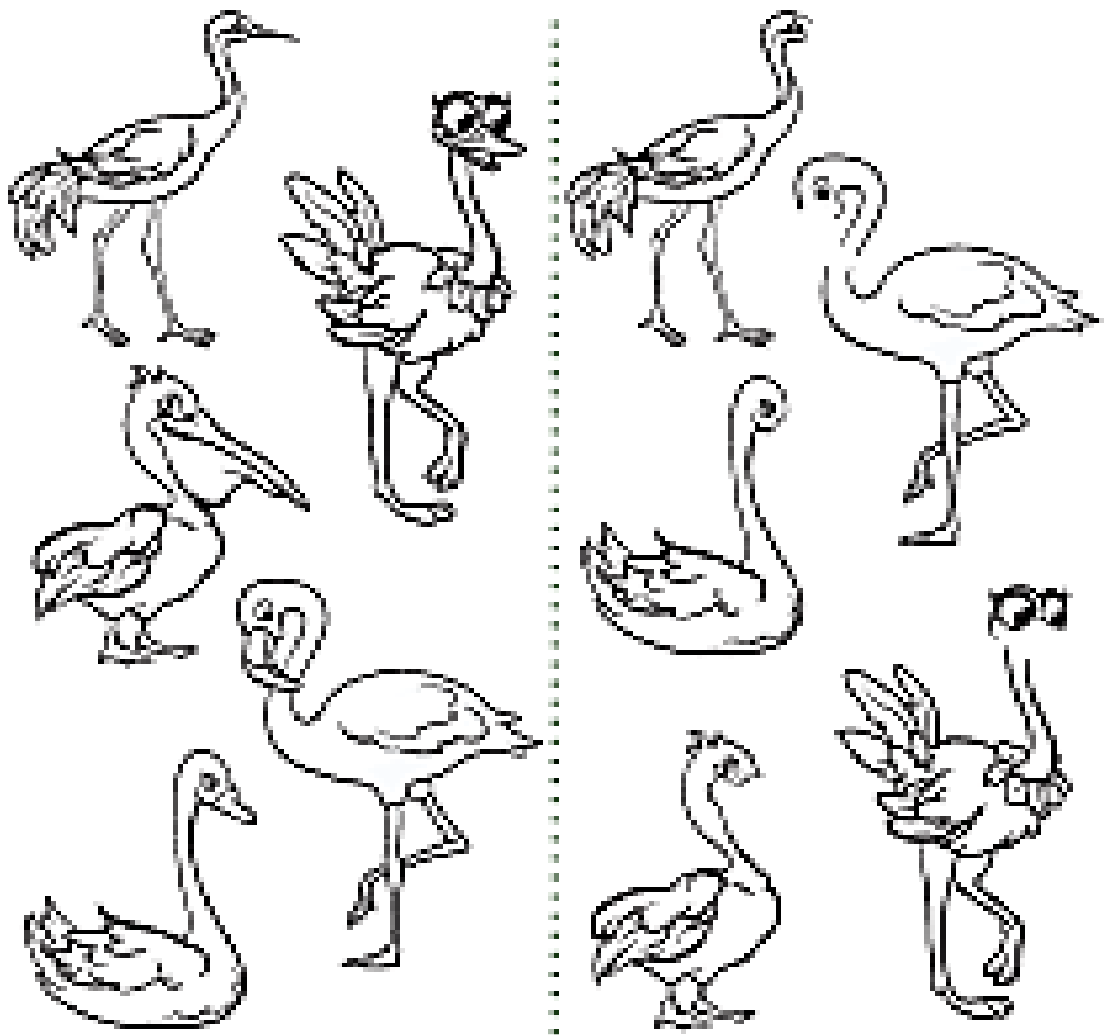
Інструкція до виконання завдання: потрібно прочитати назви птахів та з'єднати з відповідним словом, завдання для дітей старшого дошкільного віку (5-6/7 років) яке спрямоване на вдосконалення навички читання українською мовою, для формування вміння читати цілими словами й вдосконалення читацької компетентності – читати усвідомлено та з розумінням. З'єднуючи слово й картинку, дитина старшого дошкільного віку розвиває графомоторні навички; читаючи назви птахів – поглиблює знання про птахів, розвиває навички узагальнення й класифікації понять.

- чайка •
- голуб •
- горобець •
- гуска •
- качка •
- курка •
- лебідь •
- ворона •
- лелека •
- орел •
- пінгвін •
- сова •
- страус •
- ластівка •
- зозуля •
- папуга •

Дидактичне завдання «Домалюй птахам дзьоби»

Інструкція до виконання завдання: дидактичне завдання допомагає дитині дошкільного віку (від 4 до 6/7 років) розвивати навички малювання, координації дрібної моторики, мислення, уваги, пам'яті (зовнішній вигляд деяких птахів). Завдання містить дві колонки, в першій з яких знаходяться повні зображення: журавля, страуса, пелікана, фламінго, лебедя.

В другій колонці – ті ж самі зображення, але з відсутніми дзьобами. Дитині потрібно порівняти малюнки й домалювати відсутні частини тіл птахів, назвати їх, а потім розмалювати доповнені малюнки.

Дидактичне завдання «Домалюй птахам крила»

Інструкція до виконання завдання: дидактичне завдання спрямоване на розвиток навичок малювання, розвитку пам'яті, мислення, уяви та дрібної моторики дітей дошкільного віку (від 4 до 6/7 років). Завдання містить дві колонки, в першій з яких знаходяться цілісні зображення: *пінгвіна, ластівки, ворони, папуги, фламінго.*

В другій колонці – ті ж самі зображення, але з відсутніми крилами. Дитині потрібно порівняти малюнки й домалювати відсутні частини тіл птахів, а потім розмалювати доповнені малюнки.

Українська народна рухлива гра «Горобці-стрибунці»

Опис рухливої гри: гра найкраще підходить для вулиці. На асфальті треба намалювати коло близько 6-8 метрів діаметром. Учасники гри стають за ним, вони грають роль «горобців».

Ведучий розташовується в колі, його завдання – не дати «горобцям» зібрати «зернятка», тобто не дозволити їм увійти до кола. «Горобці», стрибаючи на одній нозі (можна також тримати зігнуту ногу рукою або грати парами), намагаються застрибнути в коло.

Центральний гравець «клює» їх (торкається рукою), а учасник, до якого доторкнувся той, що водить, виходить з гри.

Мета «горобців» – якомога довше пробути в колі. Учасника в колі можна міняти, вибираючи найшвидших і найспритніших із дітей.

Українська народна рухлива гра «Довгоносий журавель»

Опис рухливої гри: діти стають у коло та імітують рухи журавля та повторюють слова:

Унадився журавель, журавель до бабиних конопель, конопель,
(взявшись за руки ходять по колу)

Такий, такий журавель, (піднімають високо коліна, махають руками)

Такий, такий довгоносий (показують довгий дзьоб)

Такий, такий журавель (махають руками)

Такий, такий довгоногий, (піднімають високо коліна)

Конопельку поїдає, (присідає ніби їсть коноплі)

А я того журавля уловлю, уловлю. Сіттю крила обів'ю, обів'ю,
(нахиляються ніби ловлять)

Щоб він більше не літав, не літав.

Конопельки не щипав, не щипав (сваряться пальчиком).

Українська народна рухлива гра «Гуси»

Опис рухливої гри: діти вибирають з-поміж себе двох – матку і вовка. Матка жене всіх учасників, своїх дітей у поле, а потім, усівшись на певній віддалі, за лінією, яка називається городом, кличе своїх дітей:

Гуси, додому! – Задля чого? – Вовк за горою. – Що він робить? – Гуси скубе. – Які? – Сірі! Сірі! Гуси волохаті, Тікайте прямо до моєї хати!

Гуси біжать в город, а вовк перебігає їм дорогу і намагається когонебудь зловити. Коли вовк зловить за лінією, то його гуси б'ють крилами, і пійманого за лінією гусеняти він не бере до себе; пійманих же на шляху до городу забирає і садовить їх усіх разом.

Гра продовжується доти, поки вовк не переловить усіх гусей.

Українська народна рухлива гра «Ой летіла зозуленька»

Опис рухливої гри: діти стають парами – пара біля пари і утворюють коло. Посеред кола ходить «зозуленька». Всі співають:

Ой летіла зозуленька через сад, через сад,

Розпустила пір'ячко на весь сад, на весь сад.

Ой хто теє пір'ячко підбере, підбере,

Отой сиву зозуленьку забере, забере.

При словах «забере» всі пари розбігаються й кожна дитина шукає собі нову пару, в тому числі й зозуленька. Хто пари не знайде, стає зозуленькою, і гра починається спочатку.

Правила гри: 1. Ті самі гравці не можуть залишатися в парі. 2. Не вибирати для пари найближчу дитину. 3. Хто вибрав для пари зозуленьку, подає їй обидві руки, щоб хто-небудь її не відняв.

Рухлива гра «Птахи і Зозуля»

Мета: удосконалювати навички бігу; розвивати спритність і швидкість.

Хід гри: на одному боці майданчика діти креслять невеликі кола – це «гнізда птахів». Одна дитина – «зозуля», вона стоїть осторонь і не має «гнізда».

На слова вихователя: Птахи у справах полетіли
І гнізда-хатки залишили! – діти вибігають із «гнізд»
урозтіч. «Зозуля літає» разом із ними. З ними
зозуленька літає, Собі хатиноньку шукає! На слова:
Птахи, довго не літайте. Свої гніздечка відшукайте!
– діти біжать до своїх гнізд.

Рухлива гра «Перепілка»

Опис рухливої гри: одну дитину вибирають «перепілкою». Усі інші стають одне за одним, співають і рухаються вперед, притупуючи ногами:

Жваво

Пе - ре - піл - ко! Па - ру - боч - ки і - дуть.
Тут бу - ла, тут бу - ла пе - ре - пі - лоч - ка.

Перепілко! Парубочки ідуть.

Тут була, тут була перепілочка (двічі).

Перепілці черевички несуть.

Тут була, тут була перепілочка (двічі).

Перепілці ще й калачики несуть.

Тут була, тут була перепілочка (двічі).

Перепілку із собою візьмем.

Тут була, тут була перепілочка (двічі).

Поступово голова колони має наблизитися до хвоста, замкнувши «перепілку», яка стоїть посеред зали, у колі. Діти в колі беруться за руки,

«перепілка» бігає, імітуючи рухи польоту, торкається когось із гравців і втікає попід руками дітей. Обранець має впіймати «перепілку» й стати на її місце. Гра триває.

Рухлива гра «Переліт птахів»

Мета рухливої гри: з'ясувати реакцію дитини на сигнал, відзначити його витримку, поведінка при необхідності швидкого зміни дій.

Опис рухливої гри: «Згряя птахів» (діти стоять врозсіп) збирається на одному краю майданчика, на іншому кінці якої стоять на деякій відстані один від одного стільці.

За сигналом вихователя «Полетіли!» птахи розлітаються по майданчику, розправивши «крила» і помахуючи ними. За сигналом «Буря!» птахи летять до «деревам» (встають на стільці).

Коли вихователь оголошує: «Буря пройшла», «птахи» спокійно спускаються з «дерев».

Рухлива гра «Жаби та чапля»

Опис рухливої гри: в одному куті майданчика накреслене «гніздо чаплі». Вихователь призначає одного з гравців «чаплею», решта дітей – «жаби», які стоять або стрибають «у болоті» (ділянка майданчика, що позначена натягнутою мотузкою). Коли всі гравці розмістилися на відведених для них ділянках майданчика, вихователь промовляє: «Чапля!»

Високо піднімаючи ноги, «чапля» прямує до «болота», переступає через мотузку й ловить «жаб», які, рятуючись від «чаплі», вистрибують із «болота» у будь-який спосіб. «Чапля» може ловити тільки тих «жаб», які не вистригнули з «болота».

Пійманих «чапля» веде до себе у «гніздо», де вони перебувають, поки не зміниться «чапля».

Нову «чаплю» обирають тоді, коли буде піймано 2-3 «жаби». Вони повинні перестрибувати, а не переступати через мотузку, коли ж ні – вони вважаються пійманими.

Рухлива гра «Чижик у клітці»

Мета рухливої гри: удосконалювати навички стрибків на обох ногах; розвивати спритність, швидкість.

Опис рухливої гри: діти стають у коло і, узявшись за руки, утворюють «клітку». П'ятеро-шестеро дітей – «чижики» – стають у центрі.

На початку гри «чижики» стоять у «клітці». Діти за сигналом вихователя, тримаючись за руки, ідуть праворуч або ліворуч і промовляють:

Чижик, чижик, любий чиж,
Як на волю полетиш?
Хоч збирався утекти,
Та лишився в клітці ти.

Після цих слів «чижики» підстрибують на місці, роблять рухи руками вгору і вниз, наче літають.

На слова вихователя «Полетіли з клітки» вони намагаються вибігти з кола, а діти, які утворюють «клітку», перешкоджають їм, то опускаючи, то піднімаючи руки. ігор для дошкільників

Коли всі «чижики вилетіли з клітки», на цю роль обирають нових гравців, і гра продовжується.

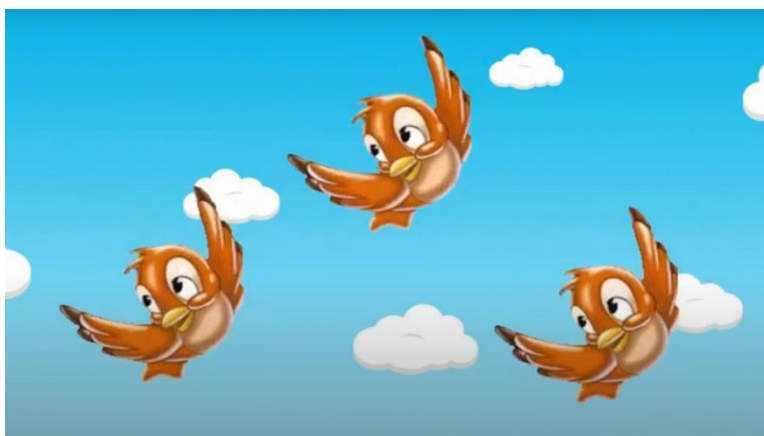
Рекомендації до рухливої гри: вихователь стежить за тим, щоб «чижики», застосовуючи силу, проривалися з клітки.

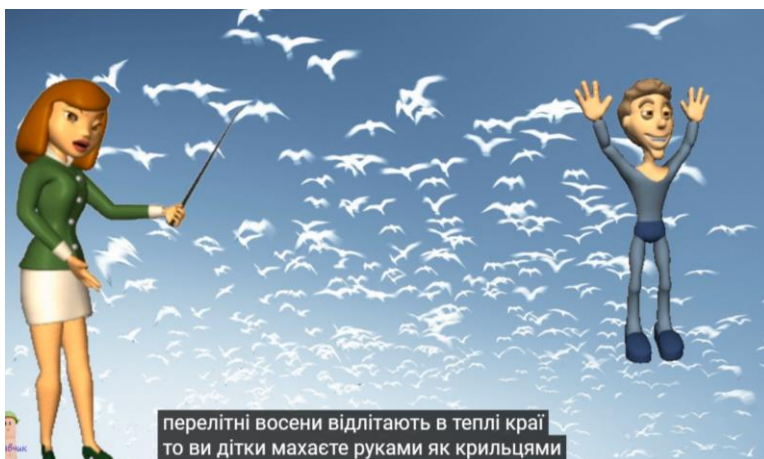
Мультимедійна рухлива гра «Пташки та автомобіль»

Мультимедійна рухлива гра «Ой пташки літали»

*Мультимедійна рухлива гра
«Перелітні та зимуючі
птахи»*

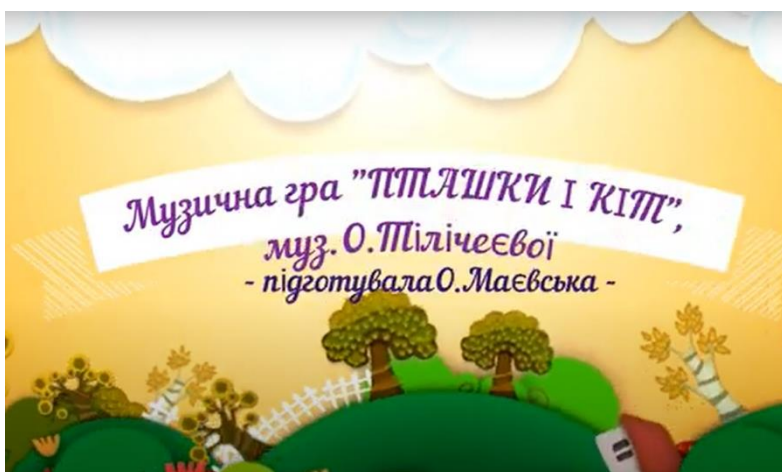
перелітні восени відлітають в теплі краї
то ви дітки махаєте руками як крильцями

Мультимедійна рухлива гра «Пташенята та дощик»

Мультимедійна рухлива гра «Пташечки та кіт»

Мультимедійна пальчикова гра «Горобчики»

СЛОВНИК-МІНІМУМ

Ареал (лат. Area – площа, або ділянка, простір) – територія поширення якогось об'єкта або явища, яке не спостерігається на прилеглих територіях. Розрізняють абсолютні ареали (явище поширене на всій території ареалу), відносні ареали (явище спостерігається періодично в межах ареалу). Початково цей термін вживали у біологічних дисциплінах: в біологічній систематиці – для позначення території поширення деякої систематичної групи організмів (виду, роду, родини і т. ін.); в екології – для позначення області поширення біологічних угруповань або екосистем будь-якого ієрархічного рангу.

Біотип (від біо та тип) – група особин популяції того чи іншого виду, які характеризуються тотожним фенотипом (при цьому їхня генетична ідентичність не завжди є обов'язковою) та відрізняються від інших особин деякими особливостями способу життя чи поведінкою, але не мають різких морфологічних відмінностей.

Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Фальц-Фейна – науково-дослідна установа в системі Національної академії аграрних наук України, державний заповідник, заснований 1898 року Фрідріхом Фальц-Фейном.

Висіджування, інкубація, насіджування яєць – процес, за допомогою якого птахи забезпечують розвиток ембріону в яйці, перш за все за рахунок підтримки постійної температури, необхідної для розвитку, протягом належного періоду часу, різновид інкубації, що залучає активну участь птаха. Більшість птахів мають інстинкт насиджування, хоча у випадку домашньої птиці, що вирощується заради яєць, цей інстинкт часто усунений за допомогою штучної селекції з метою збільшення продуктивності.

Виховання дітей або батьківство (англ. parenting, child rearing) – процес заохочення та підтримки фізичного, емоційного, соціального та інтелектуального розвитку дитини від народження до дорослості; також комплекс прав, обов'язків та відповідальності в цьому питанні з точки зору

законодавства. Батьківство/материнство стосується виховання дітей та не обмежується ексклюзивністю біологічної спорідненості. У вітчизняній етиці вихованням також називають соціалізацію – процес та практика засвоєння дитиною загальноприйнятих у суспільстві норм поведінки.

Дитина – це активний і самодіяльний індивід, який живе повноцінним і цікавим життям (Василь Сухомлинський); це розвиваюча система індивідуальних якостей: характеру, темпераменту, розуму, інтересів, бажань, почуттів. Кожна дитина – це цілий світ, світ, що не відкритий і не досліджений.

Дошкільний вік – період життя дитини від трьох до шести (семи) років. Розрізняють молодший (3-4 р.), середній (4-5 р.) і старший (5-6 р.).

Дитина дошкільного віку – це дитина віком від 3 до 6 (іноді до 7) років, яка перебуває на етапі активного психічного, фізичного та соціального розвитку. Цей період характеризується формуванням основних навичок самообслуговування, засвоєнням норм соціальної поведінки, розвитком мови, мислення, емоційної сфери та пізнавальних інтересів.

Екологія (від дав.-гр. οἶκος – середовище, житло і λόγος – вчення, предмет) – це наука, що вивчає закономірності відносин між організмами та довкіллям, а також утворення і діяльність надорганізованих систем (популяцій, видів, біоценозів, біосфери). Термін вперше запропонував німецький біолог Ернст Гекель 1866 року, в книзі «Загальна морфологія організмів» («Generelle Morphologie der Organismen») для позначення біологічної науки, яка досліджує взаємодію організмів з їхнім середовищем. Стосовно рослин, цей термін уперше вжив данський ботанік Е. Вармінг 1895 року.

Екологічне виховання – це вплив на почуття людей, їх погляди, з метою підвищення свідомості, прищеплення дбайливого ставлення до природи, інтересу і заклопотаності екологічним станом і розвитку усвідомленого і моральної поведінки в природному середовищі.

Мета екологічного виховання – формування поглядів і способу життя знаходиться в гармонії з природою і поступовий вихід із ситуації екологічної

кризи. При цьому навчання має фіксувати досягнутий рівень і мати пошуковий характер.

Екологічне виховання дошкільників – це співпраця педагогів та дітей, спрямована на розвиток умінь гармонійно взаємодіяти з природою. Основний зміст екологічної освіти дошкільників полягає у формуванні мотиваційних основ екологічної свідомості дитини.

Екологічна освіта – це ще й екологія особистості, свідомості, душі, культури. Екологічна культура дітей дошкільного віку є основою знань про морально-етичні норми і правила, що робить її основним регулятором поведінки.

Заказник, або за́казники (від заказати – «заборонити») – природоохоронні об'єкти. На відміну від заповідників, можуть бути постійними або тимчасовими; у заказниках можливе часткове взяття під охорону тварин, рослин або інших природних ресурсів.

Заповідник – територія або акваторія, на якій зберігається в природному стані весь її природний комплекс. Згідно з МСОП класифікується як природоохоронна територія категорії Іа. Заповідники виділяються як унікальні пам'ятки історії і культури, живої і неживої природи, з науковою метою, як резервати тварин і рослин. В Україні перебувають під охороною держави. Головне завдання українських заповідників – збереження генофонду флори і фауни, охорона непорушених чи мало-порушених природних ділянок (зразків природи), вивчення екології тварин і рослин, порівняння біогеоценозів заповідника з природними комплексами суміжних територій, на яких дозволена господарська діяльність (для прогнозування можливих змін у природних екосистемах під впливом діяльності людини). Заповідники використовуються і як підґрунтя наукового поширення справи охорони природи.

Запорізька область – область на півдні України. Утворена 10 січня 1939 року шляхом поділу Дніпропетровської області. Розташована на південному сході України, займає переважно лівобережну частину басейну нижньої течії

річки Дніпро. Обласний центр – місто Запоріжжя. На півночі і північному заході межує з Дніпропетровською, на заході з Херсонською, на сході з Донецькою областями України, а на півдні її узбережжя омиває Азовське море, берегова лінія якого в межах області перевищує 300 км. Протяжність з півночі на південь 208 км, із заходу на схід 235 км.

Затока – частина океану, моря, озера, що заходить в суходіл, але має вільний водообмін з основною частиною водойми.

Кладка яєць – це сукупність яєць, відкладених птахами, земноводними або плазунами, часто в один і той же час, зокрема тих, що відкладені у спеціально зробленому для цього гнізді. У птахів знищення кладки хижаками (або вилучення людиною, наприклад, як у програмі розведення кондорів у Каліфорнії) призводить до повторної кладки. Ця методика використовується для подвоєння відкладання яєць виду, у випадку каліфорнійського кондора, зокрема для збільшення чисельності популяції.

Міграція або переліт птахів – щорічне переміщення або переселення птахів на відносно великі відстані, пов'язане із сезонною зміною екологічних або кормових умов або особливостями розмноження з території гніздування до території зимівлі та назад, одна з форм міграції тварин. Часто у визначенні також ставиться вимога здатності до такого переміщення у відповідь на довжину світлового дня або час року, незалежно від погодних умов, бо тільки ці фактори здатні забезпечити точну періодичність. Міграція – пристосування до сезонних змін клімату та залежних від них факторів (наявність корму, відкритої води тощо). Здібності птахів до міграції сприяє їхня висока мобільність завдяки здатності до польоту, недоступна більшості інших видів наземних тварин.

Море – це частина Світового океану, що врізається в суходіл або відокремлена від інших частин океану островами та підвищеннями підводного рельєфу, у якій унаслідок її відокремлення формуються специфічні риси гідрологічного режиму.

Мультимедійні ігри – такі ігри, у яких гравець взаємодіє з віртуальним середовищем, побудованим комп'ютером. Стан віртуального середовища передається гравцеві за допомогою різних способів передачі інформації (аудіальний, візуальний, тактильний).

Океан – це водний простір земної кулі за межами суходолу. Найбільший водний об'єкт, який є частиною Світового океану, розташований серед материків, має систему циркуляції вод.

Острів – частина суходолу, оточена з усіх сторін водою. Від материків відрізняються порівняно невеликими розмірами. Трапляються поодинокі острови та архіпелаги (групи островів).

Оперення – це пір'яний покрив птахів.

Пальчикові ігри – віршовані рядки, що ілюструються за допомогою ритмічних рухів рук, пальчиків.

Півострів – це частина материка, острова або іншого (більшого) півострова різної величини і форми, оточена морем або озером.

Популяція – це сукупність особин одного виду, що займають певну територію, можуть обмінюватись генетичною інформацією і функціонують як частина біоценозу.

Птахи (*Aves*) – це клас теплокровних яйцекладних вищих хребетних тварин, які пересуваються на двох ногах, а їхні передні кінцівки перетворилися на крила. Вони населяють усі екосистеми Земної кулі від Арктики до Антарктики. Розміри видів міняються від 5 см (колібри) до 2,75 м (страус). Птахи – це спеціалізована гілка хребетних, що виникла від тероподних динозаврів у юрському періоді (близько 160 млн років тому). Характерними рисами сучасних птахів є наявність пір'я, дзьоба без зубів, відкладання яєць з міцними оболонками, високий рівень метаболізму, чотирикамерне серце, легкий міцний скелет. Усі сучасні птахи мають крила, що розвинулися з передніх кінцівок. Винятком є нещодавно вимерлий птах моа з Нової Зеландії. Більшість птахів здатні до польоту, до нелітаючих належать страусоподібні, пінгвіни та невелика кількість ендемічних острівних видів. Птахи також мають

пристосовану до польоту травну і дихальну системи. Деякі види, зокрема воронів та папуги, належать до тварин із найрозвиненішим інтелектом, здатних застосовувати знаряддя для добування їжі. Багато птахів уміють передавати індивідуальний досвід між поколіннями.

Пташине гніздо – місце, у якому птах відкладає та висиджує свої, а в деяких випадках чужі яйця і вирощує пташенят.

Рід (лат. Gens; ст.-укр. рож, рожай) – в антропології форма суспільної організації. Група осіб, кровно пов'язаних між собою, що виводять своє походження від одного предка. В англomовних країнах називається кланом (англ. clan) або лініджем (англ. lineage).

Розмноження (відтворення, репродукція) – біологічний процес, за допомогою якого утворюються нові організми, відтворення собі подібних. Розмноження – фундаментальна особливість всіх відомих життєвих форм, кожен індивідуальний організм існує в результаті розмноження. Відомі способи розмноження поділяються на два головні типи: статеве і безстатеве (нестатеве).

Рухлива гра – це активна рухлива діяльність дітей, для якої характерні творчі рухливі дії, мотивовані її сюжетом.

Самиця – особина жіночої статі у тварин, комах та птахів.

Самець – особина чоловічої статі у тварин, комах та птахів.

Статєва зрілість птахів – здатність нести яйця і давати потомство – настає в неї в 5-18-місячному віці. Майже всі види сільськогосподарських птахів, за винятком високопродуктивних порід курей, мають чітко виражений сезонний характер розмноження.

Строкатий – «забарвлений в різні кольори, пістрявий; з великими плямами або крапками.

Тундра – природна зона, розташована широкою смугою (від декількох десятків до 1000 км) на північ від зони лісів на територіях з вічною мерзлотою, не затоплених морськими та річковими водами. Безлісна ландшафтна зона

субарктичного поясу північної півкулі з характерною мохово-лишайниковою рослинністю, низькорослими травами і рідкісними (чагарниками).

Узбережжя – смуга землі, місцевість уздовж берега моря, озера, великої річки; розташована по обидва боки берегової лінії. Пролягає між сушею та водоймою і характеризується їхнім безпосереднім взаємним впливом. Взаємний вплив суші та моря виявляється в рельєфі та кліматі.

Червона книга України – офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних, вразливих і зникаючих видів тваринного і рослинного світу у межах України, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів і заходи щодо їх збереження. Занесені до Червоної книги України види підлягають охороні на всій території України, у межах її континентального шельфу та виключної морської економічної зони. Регулюється Законом України «Про Червону книгу України». Державне управління, регулювання та контроль збереження видів, занесених до Червоної книги України здійснюють Кабінет Міністрів України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України та інші державні органи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція. 2021. URL: <http://surl.li/ltlnuh> (дата звернення: 12.07.2024).
2. Бесіди за малюнками. Уроки екології. К.: Наочні посібники, 2019. ISBN 9789660816541
3. Беленька Г. В. Природничі науки у казках, запитаннях, дослідях. К.: Шк. світ, 2011. 128 с.: іл. (Бібліотека «Шкільного світу»).
4. Беленька Г. В., Науменко Т., Половіна О. Книга Дошкільнятам старшого дошкільного віку про світ природи. К.: Генеза, 2019. 130 с. ISBN 978-966-11-0348-0
5. Богініч О.Л., Беленька Г.В. Природа і рух: [посіб. для батьків дошкільників та соціальних педагогів] / за заг. ред. С. Чередниченко. К.: Кобза, 2003. 192 с.
6. Вахняк Н. В., Негрій О. І. Сучасні ігрові форми в екологічному вихованні дітей. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка , 1 (15), 2015. С. 107-112. ISSN 2219-5203
7. Вертугіна В. М. Щабельки. Природограй. Ознайомлення з природним довкіллям. К.: Література, 2024, 48 с. ISBN 9789669454133
8. Гнатица О. С., Сенік М. А., Горбань І. М., Дзюбенко Н. В. Крячок малий // Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. С. 461. ISBN; 978-966-7059-0-7.
9. Дерипаско Г., Федієнко В. Книга від 6 до 8 років. Природа та охорона довкілля. К.: Школа (Харків), 2023. 64 с. ISBN: 9789664298510
10. Дерипаско Г. Книга Майбутньому першокласнику. У світі природи. Робочий зошит. Від 3 до 5 років, Від 6 до 8 років, Батькам. К.: Ранок, Навчальна література, 2018. 48 с. ISBN 978-617-09-2472-8
11. Зав'язкин О. Велика книжка. Птахи. Crystal Book, 2016. 16 с.

ISBN: 978-966-936-030-4

12. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380). URL: <http://surl.li/xmmqdo> (дата звернення: 18.12.2024).

13. Закон України «Про дошкільну освіту» Документ 3788-ІХ, чинний, поточна редакція. Прийняття від 06.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text> (дата звернення: 15.12.2024).

14. Зоммер Ю. Велика книга птахів. Ранок. Дитяча література, 2023. 64 с. ISBN: 9786170972903

15. Каспарова Ю. В. Птахи. Енциклопедія дошкільника. Ранок. Дитяча література, 2021. 32 с. ISBN: 9786170969149

16. Каспарова Ю. В. Природа. Енциклопедія дошкільника. Ранок. Дитяча література, 2019. 32 с. ISBN: 9786170928313

17. Кузьменко Ю. В. Сова болотяна // Червона книга України. Тваринний світ / під ред. І. А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. С. 464.

18. Милобог Ю. В. Балабан // Червона книга України. Тваринний світ. К.: Глобалконсалтинг, 2009. С. 436.

19. Павлюк С., Л. Русан. Книга Мандруємо екологічною стежиною: дослідницько-експериментальна діяльність дітей дошкільного віку в природі. Від 3 до 5 років, Від 6 до 8 років. К.: Мандрівець, 2016. 168 с. ISBN 978-966-634-704-9

20. Програма освіти дітей раннього та дошкільного віку «Освіта і піклування / Education & Care» / В. А. Воронов, К. В. Ковальчук, Н. В. Піканова, О. Д. Рейпольська, С. О. Сисоєва, К. Ю. Станкевич. Київ: ФОП В. Б. Ференець, 2021. 130 с.

21. Стретович С., Козак Я. Ведмежуня мандрує в Карпати. К.: Vivat, 2024. 64 с. ISBN: 9786171701052

22. Цушко С., Єр'оміна Л. Малятко-розумнятко. Про природу і погоду. К.: Школа, 2018. 10 с. ISBN: 9789664293003

23. Федієнко В., Бусарева Н. Малятко-розумнятко. Тварини на подвір'ї. К.: Школа, 2018. 10 с. ISBN 9789664292761

- 24.Фесенко Г. В. Жайворонок сірий // Червона книга України. Тваринний світ / під ред. І. А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. С. 475.
- 25.Фесенко Г. В. Журавель сірий // Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова. К.: Глобалконсалтинг, 2009. С. 442.
- 26.Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України (польовий визначник). К., 2002. 416 с. ISBN 966-7710-22-Х.
- 27.Фесенко Г. В. Вітчизняна номенклатура птахів світу. Кривий Ріг: ДІОНАТ, 2018. 580 с. ISBN 978-617-7553-34-1.
- 28.Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України. Київ, 2002. 416 с. ISBN 966-7710-22-Х.
- 29.Червона книга України. URL: <https://redbook-ua.org/item/anser-erythropus-linnaeus/> (дата звернення: 24.09.2024).
- 30.Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. К.: Просвіта, 2009. 600 с.
- 31.Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років. О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін.; наук. кер. О. Л. Кононко, Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2019. 488 с.
- 32.BirdLife International. Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status. Cambridge, UK: BirdLife International, 2004. 374 pp. (BirdLife Conservation Series No. 12).
- 33.BirdLife (2010) Species factsheet: Falco cherrug. Downloaded from <http://www.birdlife.orgon19/02/2011> (дата звернення: 04.06.2024).

